

A-15/67

D. SAVINSKI

ARVESTUS
JA ARUANDLUS
TÖÖSTUSETTEVÖTTES

RK

POLIITILINE KIRJANDUS

Duplikaat

ABIKS KAADRITE MAJANDUSLIKULE
ARENDAMISELE

D. SAVINSKI

ARVESTUS
JA ARUANDLUS
TÖÖSTUSETTEVÖTTES

RK „POLIITILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1945

11655.
A-15767

ARVESTUS JA ARUANDLUS SOTSIALISTLIKUS ETTEVÖTTES

Sotsialistliku majanduse lahutamatuks omaduseks on tema plaanipärane iseloom. Plaanitöö vältimatuks tingimuseks on aga hästi korraldatud arvestuse ja aruandluse süsteem. „Mingi ülesehitav töö, mingi riiklik töö ega mingi plaanitöö ei ole mõeldav ilma õige arvestusega... Sama peab ütleva aruandluse kohta. Mingi majandustöö ei saa areneda ilma aruandlusega“ (Stalin). „Sotsialism — see on kõigepealt arvestus“ — ütles V. I. Lenin, märkides arvestuse tähtsust sotsialistlikus majanduses.

Kriipsutades alla õige arvestuse suurt tähtsust ettevõtte töö juhtimisel märkis ÜK(b)P XVIII üleliiduline konverents oma resolutsioonis sm. Malenkovi aruande kohta järgmist:

„Ettevõtete töö, kus puudub vähegi normaalne arvestus, on täis ootamatusi. Säärastes ettevõtetes on vältimatud tööprotsessi katkemised ettevõtte juhatajale ootamatu materjalide, poolfabrikaatide, tööriistade ja seadmete puudumise tagajärjel. Lohakus materjalide ja seadmete arvestamise alal võtab direktoril võimaluse õigesti ja täiel määral ära kasutada ettevõtte ressursid ning kindlustada ettevõttes pidev, katkestamatu tööprotsess.“

Arvestuse süsteem koosneb meie ettevõtetes kolmest iseseisvast, kuid vastastikku seotud lülist; need on raamatupidamine, operatiivne arvestus ja statistika. Kõigile neile kolmele arvestuslülile ühise ülesande juures — teenindada plaanipärase juhtimise vajadusi — evib igaüks neist lülidest konkreetseid ülesandeid ja eriomadusi.

Raamatupidamise konkreetseks ülesandeks on materiaalsete varade arvestamine rahalises väärtuses, et selgitada ettevõtte majandustegevuse tulemusi ja kontrollida ettevõtte tööd rublaga. Raamatupidamine fikseerib täpselt iga üksikut fakti materiaalsete väärtuste tulude ja kulude alal, fikseerib iga fakti, mis muudab materiaal-õiguslikke suhteid ühe või teise kontrahendiga. Igaüks neist faktidest on alati raamatupidamise tähelepanu piirkonnas.

Arvestusdokumendid, milledes on fikseeritud need üksik-faktid, süstematiseeritakse ja kantakse läbi vastavatest, kahekordse raamatupidamise süsteemis omavahel seotud arvetest.

Operatiivne (või nagu sageli nimetatakse — operatiiv-tehniline) arvestus fikseerib samuti üksikuid fakte, kusjuures fikseerimise eesmärgiks on mõjutada tarbe korral vahenditult arvestatavaid nähtusi. Operatiivse arvestuse näitena võime tuua ettevõtte töölise tööleilmumise arvestust. Operatiivse arvestuse abil fikseeritud töölise tööle mitteilmumise fakt annab põhjuse mõjutada operatiivselt seda töolist juhul, kui mitteilmumiseks ei olnud vabandavat põhjust. Teise operatiivse arvestuse näitena võib olla seadmete rikete või mõnesuguste seadmete tegevuses tekkivate takistuste arvestus. Säärased operatiivse arvestuse abil fikseeritud faktid annavad vastavale organile või töölisele võimaluse mõjutada antud ettevõtte sektorit (remontida masin, kõrvaldada tema seismajäämise põhjused jne.).

Operatiivse arvestuse iseloomustuseks on see, et tema huvikeskuseks on alati üksikud faktid, milliseid ei arvestata üldreeglina rahalises väärtuses.

Erinevalt raamatupidamisest ja operatiivsest arvestusest **statistika** ei tunne huvi faktide või objektide vastu, vaid käsitleb massiliselt sisult ühesuguseid fakte ja objekte. Statistika ülesandeks on kogu faktide või objektide massi üldistav iseloomustus.

Selgitame seda statistika erinevust raamatupidamisest ja operatiivsest arvestusest mõningate näidete abil.

Võtame kõigepealt töötasude arvestuse. Töötasude arvestusega tegeleb ettevõtte raamatupidamine. Nagu eespool juba märgitud, on raamatupidamisele iseloomustav, et tema huvikeskuseks on iga üksik fakt, mis mõjutab nii või teisiti ettevõtte ja ühe või teise tema kontrahendi materiaal-õiguslikke suhteid. Selliste faktide hulka kuulub ka palga väljamaksmine igale töölisele. Raamatupidamine peab omama andmeid eraldi igale üksikule töölisele ühe või teise ajavahemiku eest väljamakstud töötasu üle. Andmed üksikutele töölisele väljamakstud töötasude kohta rühmitatakse ja liidetakse üht või teist laadi kokkuvõtetesse, mis on vajalikud mitmesugusteks ettevõtte tegevuse rahalisi tulemusi selgitavateks arveldusteks.

Statistika tunneb samuti huvi töötasude vastu, kuid statistikat ei huvita üksikute töölise töötasud, vaid ühtlast liiki töölise

keskmise töötasu (näiteks teatud kutseala, kõikide kutsealade tööliste, teenistujate ning noorem-teenistujate keskmine töötasu jne.). Neid keskmise töötasu andmeid kasutab statistika igasugusteks võrdlusteks. Nii näiteks võrreldes üksikute kutsealade tööliste keskmist töötasu statistika selgitab, kuidas tasutakse suhteliselt nende töö eest. Võrreldes ühe ja sama kutseala tööliste töötasu real üksteisele järgnevatel ajavahemikkudel, teeb statistika kindlaks palgaliikumises ilmneva seaduspärasuse (töötasu tõusu tempo jne.).

Võtame veel ühe näite. Operatiivne arvestus, nagu märgitud eespool, tunneb huvi tööliste tööle mitteilmumise vastu ühel või teisel põhjusel; sealjuures on tema huvipiirkonnas iga tööline, kes ei ilmunud tööle, ja arvestuse ülesandeks on anda materjale operatiivseteks korraldusteks tööle mitteilmunud tööliste suhtes.

Statistika tegeleb samuti tööliste tööle mitteilmumisega, kuid teda ei huvita, kes nimelt töölist ei ilmunud tööle. Statistikat huvitab tööliste tööle mitteilmumise keskmine sagedus teatud põhjuste järgi. Kõrvutades neid andmeid rea kuude kohta statistika teeb kindlaks teatud seaduspärasuse tööle mitteilmumise sageduses.

Statistika üldiseks ülesandeks on selgitada nähtuste massilisi seaduspärasusi ning nähtuste massilist vastastikust suhet.

Massiliste seaduspärasuste nimetuse all on tuntud säärased reeglipärasused nähtuste muutustes, milliseid võime avastada vaid ühesuguste nähtuste massilisel esinemisel, mis üksikutel juhtudel ei ole märgatavad.

Massilise seaduspärasuse näitena esineb tööliste tööviljakuse tõusu seaduspärasus sotsialistlikus tööstuses, nende töötasu tõusu seaduspärasus jne. Nii ühe kui teise seaduspärasuse võime selgitada vaid massilise vaatluse abil, kusjuures üksikud töölised võivad juhuslikult alandada oma tööviljakust, võivad samuti ühel või teisel põhjusel teenida vähem, kui nad teenisid varem. Massilise vastastikuse suhte näitena võib tuua seose tööviljakuse tõusu ja ülemineku vahel progressiivse tükitöö süsteemile. Üksikud progressiivse tükitöö süsteemile üleviidud töölised võivad juhuslikult ka mitte tõsta oma tööviljakust, kuid juhtude massilise esinemise puhul avaldub kahtlemata tööviljakuse tõus seoses üleminekuga progressiivse tükitöö süsteemi alusele.

Avastades oma uurimisvõtete abil ühed või teised massilised seaduspärasused ja vastastikused seosed on statistikal suur tähtsus majandusnähtuste uurimisel. V. I. Lenin nimetas statistikat „üheks võimsaimaks sotsiaal-majanduslike küsimuste tundmaõppimise vahendiks“.

Statistika on arvestuse põhialuseks. „Arvestus ei ole mõeldav ilma statistikata“, — ütleb sm. Stalin. „Arvestus ei saa sammugi edasi ilma statistikata.“

Statistikat iseloomustavaks erijooneks on, et ta kasutab uuritavate objektide kohta mitmesuguseid mõõtühikuid. Sellega seoses võivad statistilise uurimuse aineks olla rahas hinnatavad nähtused ja vastupidi. Statistika rakendamise ulatus on tunduvalt laiem, kui see on raamatupidamisel ja operatiivsel arvestusel.

Üldlaadi tuletuste tegemiseks võtab statistika valmismaterjalid raamatupidamise ja operatiivse arvestuse andmetest või organiseerib nende puudumisel iseseisva vajalikkude andmete kogumise. Sellised on vajaduse korral teostatavad statistilised loendused.

Kõigi arvestusliikide üldülesandeks plaanimajanduses on eeskätt plaani täitmise jälgimine. Statistika ei konstateeri mitte üksnes plaani täitmise määra ühes või teises tööstuse osas, vaid evib võimalusi avastada plaani mittetäitmise põhjusi ning teha kindlaks plaani mittetäitmise sõltuvust ühest või teisest ettevõtte töös esinevast momendist.

Arvestussüsteemi loogiliseks jätkuks ettevõttes on aruandlus — süsteemikindlate andmete saatmine ettevõtte töö kohta oma ülemalseisvale organile, samuti vastavate aruandeandmete kogumiseks volitatud organitele. Aruandega saadab ettevõtte tähtsamad üldistatud arvestusandmed, mis iseloomustavad olukorda ühes või teises ettevõtte osas.

Aruandlus informeerib ülemalseisvaid organeid neile alluvate ettevõtete tööst. Selles seisneb aruandluse rahvamajanduslik tähtsus.

Iga sotsialistliku tööstuse ettevõtte peab omama kindla arvestuse ja aruandluse süsteemi.

Ettevõtte juhid peavad tundma üldist arvestuse näitarvude süsteemi, mis iseloomustavad ja selgitavad ettevõtte majanduslikku olukorda. Nad peavad kõigepealt teadma, millistele ettevõtte olukorda ja ettevõtte tööd iseloomustavatele küsimustele võib ja peab andma vastust ettevõttes olemasolev arvestus, ning

kuidas korraldada ettevõttes vajalik arvestus. Ettevõtte juhtivad kaadrid peavad hästi mõistma arvestusandmeid, peavad teadma, mis peitub iga arvestuse näitarvu taga, ning peavad oskama kasutada arvestusandmeid operatiivsete korralduste tegemiseks, ettevõtte töö hindamiseks ning põhjuste kindlakstegemiseks, mille tulemuseks on edu või äpardused ettevõtte töös.

Arvestuse ja aruandluse põhinäitarvude kirjeldamine ning koos sellega nende tähtsuse selgitamine tööstusettevõttele ettevõtte majanduse tundmaõppimise seisukohalt ongi käesoleva töö ülesandeks.

Arvestuse näitarvude süsteem

Hästikorrastatud arvestus peegeldab kindlaksmääratud dokumentides ressursside seisundit kõigis ettevõtte osades. Arvestus peegeldab samuti ressursside kasutamise protsessi, ettevõtte saavutusi ja äpardusi ning ettevõtte töö lõpptulemusi. Arvestuse algsissekanded on üht või teist laadi üldarvuliste andmete alusmaterjaliks. Tulemused neist andmeist sisalduvad aruandluses.

Arvestus täiendab ning real juhtudel korrigeerib andmeid, mida majandusjuht on saanud ettevõtte töö kohta oma isikliku vaatluse põhjal. Arvestuse ja aruandluse andmete osav kasutamine võib anda majandusmehele selge ja seejuures täiesti objektiivse ettekujutuse olukorrast ja tööst kõigil ettevõtte komplitseeritud majandusaladel. Et saada selgust arvestuse ja aruandluse mitmekesisest andmestikust, peab tundma põhinäitarve teatud arvestussüsteemis. Ilma selleta ei saa mõista nende vastastikust seost, ei saa õigesti selgitada tööd üksikutes ettevõtte osades ega saa mõista vajalikul määral ettevõtte majandust.

Arvestuse ja aruandluse põhiülesandeks sotsialistlikus majanduses, nagu eespool märgitud, on olla operatiivse juhtimise vahendiks ja ühtlasi vahendiks kindlaksmääratud plaani täitmise jälgimisel. Arvestuse ja aruandluse näitarvude süsteem on laiem plaani näitarvude süsteemist. Plaan määrab kindlaks, kuidas peab toimuma ettevõtte töö. Plaan elimineerib katkestuste ja korratuste võimaluse ettevõtte töös. Arvestuses ja aruandluses peegelduvad mitte üksnes positiivsed faktid, vaid ka rida negatiivseid nähtusi, mida plaan ette ei näe. Säärastena esinevad näiteks üksikud tööseisakud, tööliste töölt puudumine, toodete praak, avariid jms. Nende negatiivsete nähtuste

esiletoomine arvestuses ja aruandluses on tarvilik võitluseks nende vastu, plaani mittetäitmise põhjuste selgitamiseks ning ettevõttes olemasolevate kasutamata reservide avastamiseks.

Põhiküsimustena ja põhiosadena esinevad arvestuse ja aruandluse alal järgmised:

1) ettevõtte toodang, 2) tööjõud, 3) tootmisriistad ja tootmisvahendid, 4) tööobjektid, 5) tootmiskulud ja toodangu maksumus, 6) toodangu realiseerimine ja ettevõtte tegevuse finants-tulemused.

Toodud arvestuse ja aruandluse teemade järjestuses käsitlemegi nende näitarvude süsteemi.

Ettevõtte raamatupidamise süsteemi lõppeesmärgiks on bilanss, mis annab üldistava iseloomustuse ettevõtte majanduslikust seisundist rahalises väljenduses. Selle kõrval iseloomustab liik näitarve ettevõtte töö finantstulemusi. Nende küsimuste alal on olemas laialdane erikirjandus, seepärast neid küsimusi käesolevas töös ei käsitleta.

Toodanguarvestus

Keskse asendi evib oma tähtsuselt ettevõtte arvestussüsteemis toodanguarvestus. Ettevõtte tööd hinnatakse kõigepealt toodangu järgi.

Ettevõttele kinnitatud tootmisplaan näeb ette täpselt kindlaksmääratud toodete koguse, mis ettevõtte teatud ajavahemikus tingimata peab tootma. Selle kõrval fikseeritakse plaanis samuti täitmisele kuuluva toodangu üldine ulatus rahalises väärtuses.

Toodanguplaani täitmise vältimatuks tingimuseks on selgelt ja õigesti sisseseatud jooksev arvestus mitte üksnes valmis- toodete, vaid ka üksikute detailide ja tähtsamate tootmisoperatsioonide kohta. Ettevõtte tööd juhtivad rahvakomissariaadid ja ettevõtted ei piirdu aasta-, kvartaali- ja kuuplaanidega, vaid seavad üles igapäevaseid toodanguplane.

Sõjaolukorras, mil rinde vajaduste rahuldamiseks on vaja maksimaalselt ära kasutada olemasolevad tootmisvõime reservid, koostatakse reas ettevõtetes tunnigraafikud, mõnedes töökohtades aga veel üksikasjalisemad toodangugraafikud. Sellega kindlustatakse vajalik tootmisprotsessi rütmilisus, välditakse mittetootvad tööajakaod ning töötamine hädasunnil ülikiire tempoga.

Ettevõtte tootmistöös evivad hiiglasuurt tähtsust toodangu kvaliteedi küsimused, kuivõrd igasugune kõrvalekaldumine määratud toodangu kvaliteedist vähendab tootmistulemusi ühtlasi toodangu koguse poolest.

Hästikorrastatud toodangu arvestus peab andma majandusmehele vastused järgmistele küsimustele:

- 1) kuidas täidetakse plaan üldiselt kogu toodangu ulatuses,
- 2) kuidas täidetakse tootmisplaani üksikute toodete suhtes,
- 3) kuidas täidetakse plaan üksikutes ettevõtte osades,
- 4) kuivõrd ühtlaselt toimub tootmine päevade järgi ja kas vastab tootmistöö rütm plaaniga määratud päevagraafikule, ning
- 5) kuivõrd rahuldav on ettevõtte toodangu kvaliteet.

Kuid lihtsast faktide konstateerimisest on vähe. On vaja mitte üksnes konstateerida plaani täitmise määra, vaid on vaja avastada ka plaani mittetäitmise põhjused ühe või teise toote alal, teha kindlaks, millest on tingitud tootmisrütmi kõrvalekaldumine, ning selgitada toodangu halva kvaliteedi konkreetsed süüdlased.

Sellised on toodanguarvestuse üldised ülesanded ettevõttes.

Esimene küsimus, mis kerkib loomulikult ettevõtte tootmis-tegevuse tulemuste hinnangu juures, on küsimus, mis määral ettevõtte täitis temale määratud tootmisplaani toodangu üldmahu seisukohalt. Toodangu üldine ulatus fikseeritakse meie rahvamajanduse plaanis kahe üldarvulise näitaja, nimelt — kogutoodangu ja turutoodangu näitavuga.

Esimene neist näitavudest arvutatakse tavaliselt 1926./27. a. püsivhindadega, teine aga — kehtivate väljamishindadega.

Peatume ühe ja teise näitavü majandusliku mõtte ja nende arvutusmetodoloogia juures.

Ettevõtte kogutoodangu näitaja arvutamisel peab vältima ettevõtte valmistoodete ja tootmisprotsessis lõpetamata toodete üldises väärtuses ühe ja sama toodangu kahekordset arvestamist. Toodangu mitmekordne arvestamine on võimalik neil juhtudel, kui üks ettevõtte osakond toodab poolfabrikaate, teine osakond aga valmistab neist poolfabrikaatidest valmis-tooteid. Nii, näiteks, tekstiilfabriku ketrusosakond toodab lõnga, kudumisosakond aga valmistab sellest lõngast riidet.

Kui me võtaksime antud juhul kokku ketrusosakonnas valmistatud lõnga maksumuse ja kudumisosakonnas sellest lõngast valmistatud riide maksumuse ning liidaksime need mõlemad toodangu väärtuse summad, siis arvestaksime toodangu väärtuse

kahekordselt riide valmistamiseks tarvitatud lõnga väärtuse ulatuses.

Et vältida ühe ja sama toodangu kahekordset arvestamist, on tarvis liita kõigi osakondade toodangu kogu maksumus ja võtta saadud summast maha tootmisprotsessi järjekorras järgmistes osakondades töötletud poolfabrikaatide maksumus, või arvata toodangu maksumuses valmistoodete ning töötlemata jäänud poolfabrikaatide väärtus kokku, mis annab samad tulemused. Sel viisil saadud toodangu kokkuvõtte ongi ettevõtte kogu toodang.

Masinaehitustehased omavad suures ulatuses säärast tootmisprotsessis pooleliolevat toodangut, mis on tuntud „lõpetamata toodangu“ nimetuse all. Lõpetamata toodanguks on näiteks kogu monteerimisosakondades monteerimiseks ettenähtud mehaanikaosakondade toodang (monteerimisosakondades lõplikult monteerimata ja komplekteerimata tooted). Ilmselt arvestame osa toodangut kahekordselt, nagu eelmiseski näites, kui me liidame mehaanikaosakondades valmistatud detailide maksumuse ja neist detailidest monteerimisosakondades monteeritud masinate maksumuse. Et vältida ühe ja sama toodangu kahekordset arvestamist, on vaja arvestada ettevõtte toodangu maksumuses lõplikult valmis, komplekteeritud toodete maksumus ja nende mehaanikaosakondades valmistatud toodete maksumus, mis ei ole arvestatud monteeritud masinate maksumuses, või teisiti — arvestada ettevõtte toodangu maksumuses kõrvuti valmismasinate maksumusega lõpetamata toodangu jääkide muutus (liita jäägi juurdekasv või arvata maha jäägi vähene mine).

Sama kogutoodangu arvestamise meetodit, arvestades lõpetamata toodangu muutusi, rakendatakse peale masinaehitustööstuse ka mõnedes teistes pikaajalise tootmisprotsessiga tööstusharudes, nagu metsa ülestöötamine, turbatööstus ja veinistööstus.

Peale mainitud elementide, nimelt valmis- ja poolvalmis uute toodete, kuuluvad kogutoodangu hulka nn. tootmisosakondade teenused klientidele, s. o. säärased nende osakondade tööd, mille tulemusena ei valmistata mingit uut toodet (toodete remont, nende viimistlemine jms.).

Iseloomustades ettevõtte toodangu üldulatust, evib kogutoodang tootmistegevuse koguselise tulemuse hindamisel suurt

tähtsust. See näitarv võetakse tavaliselt tööliste tööviljakuse iseloomustuse aluseks. Sama näitarvu alusel toimub, nagu näeme järgnevalt, hindamine, kuivõrd õigesti on kasutatud plaani järgi töötasu maksmiseks määratud summasid.

Kuid, nagu nägime eespool, arvestab kogutoodang oma koostises mitte üksnes valmistoodangu maksumust, mis kujutab endast valmispanust rahvamajandusse, vaid arvestab ka edasist töötlemist nõudvaid poolfabrikaate, samuti lõpetamata toodangut. Teiste sõnadega, kogutoodang ei anna vastust küsimusele valmistoodete toodangu ulatuse kohta. Sellele küsimusele annab vastuse turutoodangu näitaja.

Turutoodang hõlmab oma koostisse antud ajavahe-
mikus toodetud valmistoodete, klientidele sooritatud teenuste ning müüdud või müügiks määratud poolfabrikaatide maksumuse. Teiste sõnadega, turutoodang on see toodang, mis võib tulla realiseerimisele või on juba realiseeritud.

Kogutoodangu ja turutoodangu näitarvude sisulise erinevuse tõttu on ka nende hindamisviis erinev.

Nagu ülal märgitud, iseloomustab kogutoodang valmistoodete kui ka tootmisprotsessis lõpetamata toodangu üldmahtu. Kogutoodangu näitarvude abil tehakse kindlaks, kuidas muutub ettevõtte toodangu maht. Sellega seoses toimub kogutoodangu hindamine püsivhindade alusel. Selliste püsivhindadena on meil kasutamisel erihinnakirjades fikseeritud, NSVL Riikliku Plaanimis komisjoni Statistika Keskvalitsuse poolt kinnitatud 1926. /27. a. hinnad.

Turutoodang kujutab endast ettevõtte tootmisprotsessis lõpetatud, realiseerimiseks määratud toodangu üldmahtu. Seda mõõdetakse väljalastud toodangu realiseerimisest saada loodetava summaga.

Vastavalt sellele toimub turutoodangu arvestamine antud ajal kehtivate väljamishindadega.

Nii kogutoodang kui ka turutoodang fikseeritakse ettevõtte tootmisplaanides iga ajavahe-
miku kohta. Kui arvestada nii ühe kui teise näitarvu sisulist koostist, siis on arusaadav, et tootmisplaani täitmise määr võib ühe ja teise näitarvu järgi olla erinev. Kui tootmisplaan kogutoodangu alusel on täidetud või ületatud, turutoodangu plaan on aga täitmata, siis on ilmne, et tootmisplaani täitmine kõrgemal määral kogutoodangu alusel on toimunud säärase elementide arvel, mis ei kuulu turutoodangu koostisse, nimelt — enam toodetud ja kogunenud

poolfabrikaatide arvel, mis nõuavad edasist töötlemist, või lõpetamata toodangu arvel. Vastupidi, kui turutoodangu alusel tootmisplaani täitmist iseloomustav näitav on kogutoodangu näitav arvust kõrgem, siis räägib see lõpetamata toodangu ja poolfabrikaatide tagavarade vähenemisest.

Õeldust selgub, milline suur tähtsus on tootmisplaani täitmise näitavude kõrvutamisel kogutoodangu ja turutoodangu alusel.

Peab märkima, et tootmisprotsessis lõpetamata toodangu ulatuse muutus on iseenesest fakt, mille suhtes majandusmees ei saa olla ükskõikne. Näiteks, tootmisprotsessis lõpetamata toodangu kogumine üle määratud normi on negatiivne fakt, kui võrd see tähendab liigset käibevahendite stagneerumist lõpetamata toodangu kujul. Teiselt poolt on lõpetamata toodangu vähenemine alla normi samuti negatiivne fakt, kui võrd see võib tuua enesega kaasa takistusi tootmisprotsessi järgnevas tootmisfaasis.

Sellest selgub, et majandusmees peab teadma mitte ainult tootmisprotsessis lõpetamata toodangu ulatust ja suurust, vaid peab teadma ka selle koostist, mis korraliku raamatupidamise juures on täiesti võimalik.

Tootmisplaani täitmine toodangu väärtuse üldarvuliste näitavude järgi ei kõnele veel ettevõtte heast tootmistööst. Riiklik tootmisplaan annab ülesanded mitte üksnes toodangu üldnäitav arvu alusel, vaid fikseerib täpselt, milliseid tooteid ning millises minimaalses koguses peab ettevõtte neid valmistama. Kui ettevõtte on täitnud tootmisplaani kogutoodangu osas, turutoodangu osas aga mitte, või kui ettevõtte on täitnud plaani nii kogutoodangu kui ka turutoodangu osas, kuid ei täitnud seda plaanis fikseeritud toodete assortimendi suhtes, ei saa ettevõtte tööd tunnistada rahuldavaks.

ÜK(b)P XVIII üleliiduline konverents nõudis ettevõtetest „plaani täitmist mitte üksnes koguselt, vaid ka kvaliteedilt ning kompleksuse ja assortimendi suhtes“. Plaani täitmine kõigi toodete alal vastavalt plaanis ettenähtud assortimendile on tungivalt tarvilik seoses tööstuses laialt arenenud kooperatsioonisüsteemiga, mille olemasolu juures plaani mittetäitmine kas või ühegi toote suhtes ja kas või ühegi ettevõtte poolt võib üsna negatiivselt mõjutada teise, selle ettevõttega kooperaeriva ettevõtte tööd.

Sõjaaja tingimustes, mil suur enamus tööstustoodetest on

otseselt või kaudselt seoses maa kaitsega, võib plaani mittetäitmine ükikute toodete alal tekitada eriti suurt kahju.

Sellest selgub arvestuse vajadus mitte üksnes üldarvuliselt kogutoodangu, vaid ka üksikute toodete tootmise suhtes. See arvestus toimub neis mõõtühikuis, milliseid tavaliselt kasutatakse antud toote mõõtmiseks, ja on tuntud arvestusena naturaalses väljenduses, või teisiti — toodangu naturaalse arvestusena, toodangu arvestamisena koguse järgi.

Toodangu arvestamise suhtes naturaalses väljenduses (koguses) on eeskätt nõutav, et väljalastud toodetena võivad tulla arvestamisele ainult säärased tooted, millede ettenähtud kvaliteet ja täielik valmidus on tõestatud tehnilise kontrolli poolt. Toode loetakse väljalastuks ja võib sattuda toodangu arvestusse valmistootena vaid sel juhul, kui ettevõtte tehniline kontroll tõestab tema täit valmidust, kompleksust ning vastavust olemasolevale standardile või tehnilistele tingimustele. Paljud tooted, millede suhtes lepingu või kehtivate reeglite järgi on nähtud ette vastuvõtmine tellija poolt, loetakse valmistooteiks vaid pärast nende vastuvõtmist tellija esindaja poolt.

Toodangu arvestamine naturaalses väljenduses peegeldub ka ettevõtete aruandluses, millega ettevõtte teatab ülemalseisva organi poolt kinnitatud, ettevõtte plaanis ettenähtud tähtsamate toodete tootmisest.

Eriti tähtsaks ettevõtte tootmistöö näitajaks osutub tootmisplaani täitmine üksikutes ettevõtte osades.

ÜK(b)P XVIII üleliidulise konverentsi resolutsioon nõuab, et ettevõtted täidaksid plaani mitte üksnes keskmiselt kogu ettevõtte ulatuses, vaid ka „iga päev igas osakonnas, igas brigaadis, igal tööpingil ja igas vahetuses“.

Selleks peab viima tootmisplaani ülesanded igasse ettevõtte osasse; arvestuse ülesanne aga seisneb selles, et iseloomustada nende plaaniülesannete täitmise määra.

Arvestuse algdokumentatsiooni süsteem annab toodangu arvestamise alal täiel määral võimaluse saada vastust mainitud küsimusele; vastava ettevõtte osa majandusjuhi ülesanne seisneb selles, et need andmed süstematiseeritud kujul oleksid alati tema käsutuses. Plaani täitmise alatine jälgimine kõigi ettevõtte osade järgi on eriti tarvilik seal, kus nad on seotud järjestatud seosega, s. o. kus üks ettevõtte osa valmistab materjale teise osa jaoks. Kuid ka neil juhtudel, kus üksikud ettevõtte osad valmistavad iseseisvalt valmistooteid, on ettenähtud plaani täitmine

iga ettevõtte osa poolt kohustuslik, mis on ettevõtte poolt plaani täitmise tingimuseks kogu ettenähtud assortimendi suhtes.

Ettevõtte tootmisplaani täitmise hinnangu juures evib samuti suurt tähtsust, kuivõrd ühtlaselt on toimunud tootmine antud ajavahemiku (kuu, dekaadi jne.) vältel.

Märkides rütmilise töö vajadust ettevõttes, võttis ÜK(b)P XVIII üleliiduline konverents vastu järgmise resolutsiooni: „Edasi, on vaja likvideerida plaanitu töötamine, ebaühtlane tootmine ning tootmine ettevõttes plaaniperioodi lõpul plaani mittetäitmise kartusel ülikiire tempoga ja jõuda nii kaugele, et plaan täidetak aegsasti koostatud graafiku järgi iga päev iga tehase, vabriku, kaevanduse ning raudtee poolt... Ebaühtlane tootmine loob ettevõttes ebaõige töörežiimi, toob enesega kaasa seadeldiste seisaku, tööliste tööseisaku, tootmisvõime mittetäieliku kasutamise, praagi suurendamise ja ebaproduktiivseid kulutusi ületunnitöö eest. Selline ebaõige režiim hoiab ettevõtet palavikulises seisukorras ja seab riikliku plaani täitmise ettevõtte poolt alatisse hädaohtu.“

Et saada paremat ülevaadet sellest, kuivõrd ühtlaselt toimub tootmine ja kuivõrd vastab see plaanigraafikule, selleks kasutatakse statistikas laialdaselt graafilist meetodit. Selleks kantakse millimeeterpaberile iga tähtsama toote kohta kaks kõverjoont, milliseist üks iseloomustab toodete tootmist kinnitatud plaani järgi, teine aga — tegelikku tootmist aruande-ajavahemikul päevade järgi. Sellisel kujul valmistatud diagramm annab piltliku ülevaate ettevõtte tööst kuu jooksul antud toote valmistamise alal.

Kõigepealt aruandekuu kestel üksikute päevade järgi tegelikku tootmist iseloomustava kõvera konfiguratsioon ise näitab, kuivõrd rütmiliselt on toimunud antud toote valmistamine. Kõvera murtud kuju räägib enam või vähem tähtsast rütmilisuse rikkumisest. Tegelikku tootmist iseloomustava kõvera järsk tõus kuu lõpul räägib töötamisest ülikiire tempoga plaani mittetäitmise kartusel, millega saavutatakse suurem toodang kuus.

Erilist huvi pakub tegelikku tootmist iseloomustava kõvera kõrvutamine plaanis ettenähtud tootmist iseloomustava kõveraga. See võrdlus selgitab, kuivõrd ühtlase tempoga on toimunud plaani täitmine üksikute kuulõikude järgi. Juhud, mil tegelik tootmine on ületanud plaani ülesanded, räägivad sellest, et ettevõttel oli tootmisvõimalusi, milliseid plaan ei arvestanud.

On ilmne, et ettevõtte ja tema üksikute osade juhtidel on eriti kasulik omada sellist joonist silmade ees, mis selgitab tootmistöö rütmilisust üksikutes ettevõtte osades.

Meie peatusime arvestuse näitarvude juures, mis iseloomustavad ettevõtte tootmistöö koguselisi tulemusi. Kuid ettevõtte tootmistöö ülesandeks ei ole mitte üksnes anda teatud kogus üht või teist liiki tooteid. Tuleb anda hea kvaliteediga tooteid. Sellele on partei ja valitsuse otsustega osutatud korduvalt majandusmeeste tähelepanu. Eriline tähtsus on võitluses toodangu kvaliteedi eest NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi Seadlusel 10. juulist 1940. a. „Vastutavuse üle alaväärtusliku ja mittekomplektse toodangu ning tööstusettevõtete poolt kohustuslikest standardeid mitte kinnipidamise puhul.“ Toote kvaliteet määratakse kindlaks standardiga; nende toodete suhtes aga, millede kohta standard ei ole kindlaks määratud, on kehtivad tehnilised tingimused, milledele toode peab vastama lepingu järgi, või ettevõtte enese poolt ülesseatud tingimused.

Toote vastavus kindlaksmääratud standardile või tehnilisele tingimusele tõestatakse tehnilise kontrolli organite poolt; neil juhtudel aga, kus see on ette nähtud lepingus, tõestatakse see tellija esindaja poolt. Toode, mis ei vasta olemasolevale standardile või tehnilisele tingimusele, loetakse praagiks. Iga praagijuhtum fikseeritakse arvestuses. Järelikult on arvestusandmete põhjal täiesti võimalik võtta kokku iga toote liigi kohta vastuvõtmise juures väljapraagitud toodete kogus, samuti teha kindlaks „praagitegijad“. Praagi avastamisel fikseerib arvestus samuti praagi põhjused ja annab seega võimaluse praagi põhjuste kõrvaldamiseks operatiivselt kaasa aidata.

Toodete assortimendi mitmekesiduse puhul ettevõtte toodangus võib praagi ulatust iseloomustada üldsummas praagi omahind, s. o. väljapraagitud toodete valmistamisega seosesolevate kulude summa.

Praak jaotatakse kahte liiki: lõplik (parandamata) praak ja parandatav praak. Esimene liik praaki kujutab endast mitte midagi muud kui raisatud toorainet. Seda liiki praagi olemasolu räägib asjatult raisatud materjalist ja asjatult kulutatud tööst. Paremal juhul võib säärast praaki kasutada tarbimiskõlbliku jäätmena (utiilina) samas või teises ettevõttes.

Praagi liigitamine lõplikuks ja parandatavaks praagiks annab võimaluse praagikahju kindlakstegemiseks. Lõplikust praagist saadud kahjuks osutub tema omahind, arvatud maha tema reali-

seerimisel saadud summa. Parandatavast praagist saadud kahjuks osutub täiendava töö maksumus, mis on seoses praagi muutmisega kõlblikuks tooteks. Liites lõplikust ja parandatavast praagist saadud kahjud, võib kindlaks teha, kui suured on suhtelisel praagikahjud, väljendades seda protsendiliselt kogu toodangu omahinnale.

Toodete ja üksikute tootmisoperatsioonide kontrolli teostatakse tehase tehnilise kontrolli organite poolt. See kontroll annab materjali praagi arvestamise jaoks ja hoiatab ühtlasi alaväärtuslike toodete valmistamise eest ettevõttes.

Kuid tuleb ette ka juhtumeid, kus tehnilise kontrolli poolt vastuvõetud ja tarbijale (tellijale) üleantud tooted tagastatakse viimase poolt mittekõlblikena ettevõttele. Sääraste faktide arvestamisel on üsna suur tähtsus mitte üksnes ettevõtte tootmistöö kvaliteedi, vaid ka tema tehnilise kontrolli töö hindamisel.

Neil juhtudel, kus ettevõttele tagastatakse tema poolt üleantud tooted, peab arvestus fikseerima nende toodete maksumuse püsivhindadega. Selle summa võrra tuleb vähendada ettevõtte kogutoodangu väärtust möödunud ajavahemikul. Selle kõrval peab arvestus fikseerima ka need ettevõtte kahjud, mis on seotud alaväärtuslike toodete tagastamise juhtudega (trahvi või viivise maksmine, toote ümbertegemine jms.).

Üheks ettevõtte toodangu kvaliteedi näitajaks osutub valmistatud toodete koostis sortide järgi. Toodangu hindamist sortimendi järgi teostab arvestuse praktika plaanis ettenähtud sortimendi langetamisest, sortimendist mitte kinnipidamise tagajärjel tekkinud kahjude arvestamise teel. Sel otstarbel arvutatakse summa, mille oleks võinud saada tegelikult valmistatud toodete realiseerimisel juhul, kui see toodang jaotuks sortide järgi plaanis ettenähtud sortimendi kohaselt. Edasi arvutatakse tegelikult valmistatud toodete maksumus (tegeliku sortimendi järgi) kehtivate väljamishindadega. Esimese ja teise summa vahe ongi sortimendi langetamisest tekkinud kahju.

Et lõpetada ülevaadet toodangu kvaliteeti iseloomustavate näitavate üle, mainime veel toodete laboratoorsete katsete tulemusi, milliseid teostatakse reas massilise produktsiooniga ettevõtetes. Nende katsetega võib kindlaks teha säärased toodete omadused, nagu vastupidavus (lõnga või riide vastupidavus rebimisele), eakestvus (elektrilambi põlemis-iga), toote keemiline koostis jms.

Oleme ülal käsitletud toodangu arvestamise põhinäitarve. Nagu selgub sellest kokkusurutud ülevaatest, annab hästikorrastatud toodanguarvestus majandusmehele vastuse küsimustele kogutoodangu ja turutoodangu plaani täitmise kohta kogu ettevõtte poolt, tähtsamate toodete tootmisest igapäev ja toodete valmistamise rütmist, samuti plaani täitmisest üksikutes tehase osakondades toodete assortimendi järgi.

Toodanguarvestus annab samal ajal vastused küsimustele, mis määral lõpetamata toodang vastab kindlaksmääratud normidele, annab ülevaate tehase osade kohta, mis alandasid või suurendasid lõpetamata toodangut võrreldes kindlaksmääratud normidega, annab ülevaate selle kõrvalekaldumise põhjustest, praagist tehase üksikutes osades, samuti praagi põhjustest ja praagi süüdlastest, tarbijale (tellijale) üleantud toodete tagastamise juhtudest ja toodangu kvaliteedi halvenemise (sortimendi langetamise jt.) tagajärjel tekkinud kahjustest.

Kuid sellega ei piirdu arvestuse ülesanne tootmistöö iseloomustamise alal. Selgitades üht või teist laadi puuduste olemasolu ettevõtte töös, peab arvestus avastama ka nende põhjused. Arvestus peab näiteks vastama küsimusele, millega on põhjustatud ööpäevase graafiku mittetäitmine, plaanis kindlaks määratud sortimendi rikkumine, lõpetamata toodangu kuhjumine jne.

Nende põhjuste avastamine on ettevõtte tootmisplaani osakonna ülesandeks.

Tööjõuarvestus

Toodanguarvestus selgitab ettevõtte tootmistöö tulemusi koguse ja kvaliteedi poolest. See moment on eriti tähtis, kuid kaugeltki mitte küllaldane ettevõtte majanduse tundmaõppimiseks. Et ettevõtte majanduse pilt oleks selge, on vaja saada täpne kujutlus tootmistöö tingimuste üle ettevõttes.

Ettevõttele kinnitatud tootmisplaani eduka täitmise põhitingimuseks on teatud arvul ja teatud koosseisuga tööjõu olemasolu ettevõtte käsutuses ning kõigi käsutusesolevate tööjõuressursside õige kasutamine. Neile küsimustele annab vastuse ettevõtetes peetav tööjõuarvestus.

Esimene küsimus, millele peab andma vastuse see arvestus, on küsimus tööjõu arvu kohta ettevõttes ja selle vastavus kinnitatud plaanile.

Nii plaanis kui ka arvestuses jaotatakse töäjõud teatud liikide (kategoriate) järgi: töölised, õpilased, insener-tehniline personal, teenistujad ja noorem-teenistujate personal. Nende liikide koosseis on kindlaks määratud NSVL Riikliku Plaanimis komisjoni Statistika Keskvalitsuse erijuhendiga.

Ettevõttes oleva töäjõu arvu määramine teostub töötajate nimestikulise koosseisu järgi, milles peegeldub kõigi liikide kogu tööliste mass, kaasa arvatud nii antud momendil ettevõttes töötavad kui ka ühel või teisel põhjusel mitte töötavad isikud. Ühe või teise liigi töötajate arv nimestikulise koosseisu järgi peab olema aluseks, kõrvutades sellega tegelikult tööl olevate isikute arvu, et hinnata, mis määral on antud liiki töötajad rakendatud ettevõtte töösse.

Arvutused ettevõtte töäjõuga varustamise üle, mis leiavad väljenduse ettevõttele kinnitatavates plaanides, antakse ühe või teise ajavahemiku ulatuses töötajate keskmise nimestikulise koosseisu järgi. Arusaadavalt kasutab ka arvestus selleks, et hinnata plaani täitmise määra töäjõu arvu osas, keskmist töötajate arvu nimestikulise koosseisu järgi.

Vajadus kasutada ettevõtte töäjõuressursside iseloomustamisel keskmist töötajate arvu nimestikulise koosseisu järgi seletub sellega, et töötajate, eriti tööliste, arv võib üksikutel päevadel kõikuda ja teatud ajavahemikul ühel või teisel päeval tööl olevate töötajate arv võib olla kogu ajavahemiku kohta mitte iseloomustav.

Töötajate keskmise arvu tuletamisel nimestikulise koosseisu järgi liidetakse töötajate arvu andmed üksikute päevade järgi kogu antud ajavahemiku ulatuses ning saadud summa jagatakse kalendripäevade arvuga aruande-ajavahemikul.

Kõrvuti töötajate keskmise arvuga nimestikulise koosseisu järgi teatavad ettevõtted oma aruannetes samuti töäjõu arvu seisu andmed aruande-ajavahemiku (kuu, aasta, jms.) viimaseks kuupäevaks. Sellised andmed on vajalikud statistika keskasutustele, et vastata küsimusele antud momendil kõigis tööstusettevõtetes olevate töötajate arvu kohta.

Töötajate jaotus arvestuses üksikute liikide järgi annab majandusmehele kujutluse töäjõu kvaliteedilisest koosseisust. Selle iseloomustusega piirduvad töäjõu koosseisu suhtes ka ülemalseisvad organid ning Statistika Keskvalitsus; nad ei nõua töäjõu koosseisu üle ettevõtte jooksvas aruandluses üksikasjalisemaid andmeid. Kuid säärane töäjõu koosseisu üldiseloomus-

tus ei saa rahuldada ettevõtte, veel vähem ettevõtte üksiku osa (osakonna jne.), juhti. Ettevõttes ja tema üksikutes osades tööd organiseerivatele töötajatele on vaja teada mitte üksnes üldine töötajate arv ettevõttes (osakonnas jne.), vaid nad peavad teadma ka tööliste arvu ametialade järgi, peavad teadma nende kvalifikatsiooni, vanuslikku koosseisu jne.

Kõik säärased üksikasjalised andmed on olemas kaadrite-osakonna materjalides.

Tavaliseks tööliste kvalifikatsiooni mõõtmise vahendiks osutub arvestuses töölistele omistatud tariifiliik; ettevõtte kogu töölistkonna kvalifikatsiooni üldnäitajaks on aga keskmine tariifiliik.

Kuid peab pidama silmas, et tariifiliik ei ole küllalt täpseks tööliste kvalifikatsiooni mõõtmise vahendiks. Ei ole haruldased juhud, kus ühte ja samasse tariifiliiki kuuluvate tööliste hulgast ühed on normide ületamise poolest rekordtöölised, teised aga täidavad plaani vaid kehtivate normide ulatuses või koguni ei täidagi neid norme. Seoses sellega on majandusmehele suure tähtsusega näitajad stahhaanovlaste, rindebrigaadide liikmete, kümne normi täitjate ja teiste silmapaistvate eesrindlikkude tööliste kohta, kelle arv ettevõtetes on eriti kasvanud Suure Isamaasõja päevil.

Lõpuks, ei ole väike tähtsus üheaegselt mitmel ametialal töötavate isikute arvestusel, „meeste“ ametiala omandanud nais-tööliste arvestusel, samuti noorte tööliste arvestusel, kes on asunud ettevõtte töösse, olles lõpetanud tööstuskooli, saanud vabrikukooli õpetuse või on saanud tööstusliku väljaõppe mõnel muul viisil.

Majandusmees peab tundma oma kaadreid ja ettevõttes olemasolev arvestus võimaldab seda täiel määral.

Nagu ülal märgitud, NSVL Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsus ei nõua ettevõtetelt jooksvas aruandluses üksikasjalisi andmeid tööjõu koosseisu üle. Sääraseid üksikasjalisemaid andmeid kogutakse tavaliselt eriloenduste korras, milliseid korraldatakse enam-vähem pikemate vaheaegade järel.

Suurt tähtsust evib ettevõtte seisukohalt olemasolevate töölistkaadrite stabiilsus. Partei ja valitsuse korralduste tulemusena on tööjõu voolavus meie ettevõtetes, eriti Isamaasõja ajal, viidud peaaegu miinimumini; kuid siiski leiab see ühel või teisel määral aset seoses teatud osa tööliste kutsumisega Töölis-Talupoegade Punaarmee, tööliste plaanipärase üleviimisega

ühest rajoonist teise ja teistesse ettevõtetesse jne. Kuivõrd lahkunud tööliste asendamine uute, tavaliselt puuduliku väljaõppe saanud töölistega ei saa jätta mõjutamata ettevõtte tööd, pakub suurt huvi tööliste liikumise arvestus.

Tööliste liikumist võivad iseloomustada kaks näitarvu:

1) vallandatud tööliste arvu protsendiline suhe nende keskmise nimestikulise koosseisuga, 2) uuest tööle võetud tööliste arvu protsendiline vahetorkord sama alusega. Esimene neist näitarvudest on tuntud statistikas tööliste töölt lahkumise näitajana ja teine — tööliste töölevõtmise näitajana.

Nende näitarvude võrdlus iseloomustab näitlikult, kas tööliste arv ettevõttes väheneb või suureneb, ning milline on olukord töölistekaadrite liikumises.

Tööjõu arvu, koosseisu ja liikumise arvestus annab ettevõtete juhtidele vastuse olemasolevate tööjõuressursside üle. Kuivõrd küllaldased on need olemasolevad ressursid, selleks tuleb tegelikult olemasolevate töötajate arv iga töötajate liigi järgi kõrvutada plaanis kinnitatud töötajate arvuga.

Teatud tööjõuressursside olemasolu ettevõtte käsutuses on üks ettevõttele antud tootmisplaani täitmise eeltingimus. Kuid selle kõrval on ettevõtte ning ühe kui ka teise ettevõtte osa juhitav nende ressurside kohane kasutamine. Et otsustada, mis määral ettevõtte on kasutanud tööjõuressursse, peavad olema käepärast arvestusandmed kasutatud ja kasutamata tööjõu kohta.

Nii kasutatud kui ka kasutamata tööjõu kogust mõõdetakse inim-tööpäevade ja inim-töötundidega. Töötatud inim-tööpäevaks loetakse arvestuses töölise tööle ilmumine, olgu see tööpäev kasutatud töös kas või osaliselt. Teiste sõnadega, arvestus fikseerib töölise tööle ilmumise töötatud inim-tööpäevana sel juhul, kui tööleilmunud tööline asus tööle, kuigi tema töö kestis ühel või teisel põhjusel mitte kogu päev. Tööleilmumine juhul, kui tööline üldse ei asunud tööle, loetakse täispäevaseks tööseisakuks.

Ei ole raske veenduda, et inim-tööpäev osutub äärmiselt ebatäpseks töötatud tööaja mõõtühikuks. Liites töötatud tööpäevade arvu, arvestus liidab ühte poolikud tööpäevad, täistöötatud päevad ja lõpuks ületunnitöö arvel pikendatud tööpäevad. Kuid siiski ka see töötatud tööaja üsna ebatäpne näitaja evib suurt tähtsust tööaja kasutamise iseloomustamiseks, eriti,

kui kõrvutada seda töölt puudumise andmetega, mida arvestatakse samuti inim-tööpäevade arvuga.

Tööle ilmumise ja töölt puudumise arvestamist teostavad tabelipidajad, kes teatavasti on kohustatud fikseerima mitte üksnes töölise tööle ilmumise ja mitteilmumise fakti, vaid peavad tööle mitteilmumise puhul fikseerima peale selle ka mitteilmumise põhjuse.

Tabelipidajate märkmete põhjal on tehase statistikul võimalus arvutada rida näitarve, mis iseloomustavad tööjõu kasutamist ettevõtetes.

Kui on käepärast tööliste arvu andmed, kalendripäevade arv ja tööliste töötatud inim-tööpäevade arv, on kerge arvutada keskmine tööle ilmunud tööliste arv.

Selleks jagame töötatud inim-tööpäevade arvu päevade arvuga, mil ettevõtte töötas. Saadud tulemus näitab, mitu töölised on ilmunud tööle keskmiselt ühe tööpäeva kohta. Oletame, et tehas töötas antud kuul 26 päeva, kusjuures kuu kestel on töötatud 23 400 inim-tööpäeva. Tööle ilmunud keskmine tööliste arv võrdub sel juhul $\frac{23400}{26} = 900$ töölised. Kõrvutades keskmist

tööle ilmunud tööliste arvu tööliste keskmise arvuga nimestikulise koosseisu järgi, saame nimestikulises koosseisus olevate tööliste kasutamist iseloomustava näitarvu. Oletame, et meie näites oli nimestikulises koosseisus 1000 töölised. Nimestikulises koosseisus olevate tööliste kasutamist iseloomustav näitarv võrdub seega $\frac{900}{1000} = 0,9$ ehk 90%. See tähendab, et ainult 90% olemasolevast tööliste nimestikulisest koosseisust on kasutatud töös. Ülejäänud 10% ei ole ühel või teisel põhjusel ilmunud tööle.

Edasi osutub loomulikuks küsimus, millest on tingitud tööliste tööle mitteilmumine. Kehtiv arvestussüsteem annab vastuse ka sellele küsimusele ja sellelt seisukohalt pakuvad suurt huvi näitarvud, mis osutavad tööle mitteilmumise sageduse osatähtsust üksikute põhjuste järgi.

Teiseks tööjõu kasutamise määra iseloomustavaks näitarvuks võib olla töölise töökuu keskmise tegeliku pikkuse näitaja päevades, või teisiti öeldes — keskmine tegelik tööpäevade arv kuus ühe töölise kohta. Toodud näite tingimustes võrdub see $\frac{23400}{1000} = 23,4$ tööpäeva ühe töölise kohta. Kuna ettevõtte töö-

tas antud kuus 26 päeva, siis on töökuu kasutamist iseloomustavaks näitarvuks $\frac{23.4}{26} = 0,9$ ehk 90%.

Ülal märkisime, et inim-tööpäev ei ole küllalt täpne tööaja mõõtühik. Täpsemaks mõõtühikuks on inim-töötund.

Inim-töötundide hulka ei kuulu töötunnid, mil töölisel oli tööseisak, samuti aeg, mil tööline lahkus väljapoole ettevõtet riiklikkude ülesannete täitmisele.

Kehtiv arvestussüsteem fikseerib töötatud tööaja inim-töötundides, arvestades eraldi ületunnid ning jooksvad tööseisakud (tööpäeva kestel esinenud seisakud).

Kui on kasutada töötatud inim-töötundide arvu andmed, on kerge arvutada tööpäeva kasutamist iseloomustav näitarv. Selleks otstarbeks arvutab statistika keskmise tegeliku tööpäeva kestuse tundides. See näitarv saadakse töötatud inim-töötundide arvu jagamisel töötatud inim-tööpäevade arvuga ja see näitab, mitu tundi iga tööline töötas keskmiselt ühe tööpäeva vältel. Oletame, et oleme saanud keskmise tööpäeva pikkuse 8,8 tundi, kusjuures seadusega määratud tööpäeva normaalne pikkus on 8 tundi. On ilmne, et antud juhul tööpäev on pikenenud ületunnitöö arvel.

Nagu ülemal märgitud, arvestatakse ületunnitöö eraldi. Nende andmete põhjal on kerge arvutada ületundide arv ühe inim-tööpäeva kohta. Oletame, et toodud näites saime tulemusena 1,2 ületundi ühe töötatud inim-tööpäeva kohta. On ilmne, et ületunnitöö puudumisel tegelik tööpäevade pikkus võrduks $8,8 - 1,2 = 7,6$ tunniga. Sellest järeldame, et keskmiselt töötab tööline 0,4 tundi alla normaaltööpäeva pikkuse. Teiste sõnadega tähendab see, et ettevõttes leidsid aset tööseisakud.

Tööseisakute olemasolu ettevõttes räägib tööjõu mitteküllaldasest kasutamisest ja kasutamata tööjõu reservide olemasolust ettevõttes. Tööseisakud on negatiivne moment ettevõtte töös, mis nõuab tööseisakute põhjuste süstemaatilise kindlakstegevise alusel tööseisakute põhjuste kõrvaldamist, seoses tööseisakutega kaotsiläinud inim-töötundide arvestamist iga üksiku põhjuse järgi.

Tööseisakute kõrval on suur tähtsus ka ületunnitöö arvestamisel. Ületunnitöö eest makstakse kõrgendatud tasu ja nende kasutamine on lubatav võimalikult piiratud ulatuses. Teatavasti andis NSVL Ülemnõukogu oma Seadlusega 26. VI 1941. a. teatud võimaluse ületunnitöö rakendamiseks sõjaaja tingimus-

tes, kuid see ei vabasta ettevõtte direktorit kohustusest kasutada ületunnitööd ainult erilise vajaduse korral. Ületunnitöö olemasolu laiemas ulatuses, kuna samal ajal esineb arvukalt tööseisakuid, tõstab tahes-tahtmata küsimuse, kuivõrd õigesti on tööprotsessid ettevõttes organiseeritud.

Tööviljakuse arvestus

Toodangut ja töajõudu käsitleva arvestusandmestiku põhjal võime arvutada eriti tähtsa tööviljakust iseloomustava näit-
arvu.

Sotsialistlikus majanduses evib võitlus tööviljakuse pärast erakordset tähtsust. V. I. Lenin ütles, et „tööviljakus on lõpuks kõige tähtsam, kõige peamine uue ühiskondliku korra võiduks.“ Seltsimees Stalin ütles oma kõnes esimesel üleliidulisel stahhaanovlaste nõupidamisel: „Sotsialism võib võita ainult kõrge tööviljakuse, kõrgema tööviljakuse alusel, kui see on kapitalismi juures“.

Tööviljakuse taseme näitajaks võib olla toodete kogus tööajauhiku kohta, või vastupidi — toodanguühiku tootmiseks tarvilik tööaja ulatus (tööhulk).

Tööviljakus on seda suurem, mida rohkem toodangut valmistatakse tööajauhiku vältel, või vastupidi — mida vähem tööd kulutatakse toodanguühiku tootmiseks.

Järelikult on tööviljakuse näitaja arvutamiseks vajalik üks või teine toodangu näitaja ning üks või teine tööaja näitaja, või näitarv, mis iseloomustab toodangu saamiseks kulutatud töö hulka.

Nagu ülal nägime, võime arvestada toodangut naturaalses ja rahalises väljenduses. Töö hulka võib mõõta omakorda samuti erinevate mõõtühikutega: inim-tööpäevad, inim-töö-tunnid jne.

Tööviljakuse näitaja ise saab erineva sisu ja mõtte, sõltuvalt sellest, milliseid näitarve kasutatakse selle arvutamisel toodangu ja kulutatud töö kohta.

Et jõuda selgusele tööviljakust iseloomustavate erinevate näitarvude mõtte suhtes, peatume esijärjekorras erinevate tööühikute alusel arvutatud tööviljakust iseloomustavate näit-
arvude erinevuse juures.

Nagu eespool nägime, on täpsemaks töö (tööaja) mõõtühiki-

kuks töötatud inim-töötund. Sellega seoses on tööviljakust iseloomustavaks täpsemaks näitajaks ühe inim-töötunni suhtes arvutatud näitaja.

Töötatud inim-tööpäev on vähem täpne tootmiseks kulutatud töö ulatuse näitaja. Eespool nägime, et tööpäevana arvestatud päeva hulka võivad kuuluda ka tööseisaku tunnid ja ka teised tööajakaod. On ilmne, et ühe ja sama tööviljakuse puhul keskmiselt ühe töötunni kohta võib tööviljakus keskmiselt ühe tööpäeva kohta olla erinev, sõltuvalt sellest, kuivõrd täielikult on kasutatud tööpäev. Teiste sõnadega, päevase tööviljakuse näitajas peegeldub kahe teguri mõju: 1) tööviljakus puht-tööajal ja 2) tööpäeva kasutamise määr.

Rahvamajandusplaanides määratakse ülesanded tööviljakuse osas töölise kuu-(veerandaasta-, aasta-) toodangu järgi. Ei ole raske veenduda, et töölise tööviljakus teatud kuul sõltub, peale nende tegurite, mis mõjutavad päevast tööviljakust, veel töökuu kasutamise määrast, nimelt: tööliste tööpäevade arvust antud kuu kestel. Sama peab ütlema tööviljakuse näitarvu suhtes veerandaasta ja aasta kohta.

Siit võime teha kõigepealt selle praktilise järelduse, et tööviljakuse kuuplaani parimaks täitmiseks peab ettevõtte juhatus kindlustama: 1) vajaliku tööviljakuse taseme puht-tööajal, 2) võimalikult täieliku tööpäeva kasutamise ja 3) küllalt täieliku töökuu kasutamise.

Plaani ülesanne antakse tööviljakuse alal alati protsent-arvudes: „tõsta tööviljakust nii mitme protsendi võrra võrreldes möödunud aastaga“. Mingit koguse või väärtuse muutust iseloomustavat näitarvu, võrreldes teisega, nimetatakse statistikas indeksiks. Järelikult võib öelda, et plaanis fikseeritakse tööviljakuse indeks.

Oletame nüüd, et antud kuu plaan näeb ette tõsta tööviljakust võrreldes eelmise aastaga 5%, tegelikult on aga tööviljakus tõusnud kuus aruande andmete järgi 3,95%; seega ei ole tööviljakuse plaan täidetud. Tekib küsimus, kas see plaani mitte-täitmine on tingitud töölise mitte küllalt viljakast tööst tegeliku tööaja tundidel või mitteküllaldasest tööpäeva kasutamisest, või on lõpuks saagenenud töölise töölt puudumine. Vastuse nendele küsimustele võib saada, võrreldes tööviljakuse tunni, päeva ja kuu näitarve.

Oletame, et tööviljakus annab ühe töötunni kohta juurdekasvu 10⁰%, päeva kohta aga ilmneb vähenemine 1%; kuu kohta, nagu nägime ülalpool, tõusis tööviljakus vaid 3,95⁰%. Neid andmeid võrreldes võime teha järgnevad järeldused: 1) töölised saavutasid tegeliku tööaja vältel säärase tööviljakuse tõusu, mis oleks kindlustanud mitte üksnes plaani täitmise, vaid oleks võimaldanud isegi selle ületamist, 2) kuid tööpäevad olid aruandekuul kasutatud halvemini kui möödunud aastal, mille tulemusena päevane tööviljakus osutus möödunud aasta tööviljakuse tasemest madalamaks, 3) aruandekuul oli olukord tööliste tööleilmumise suhtes parem, mis osaliselt kompenseeris, nagu ülemal märgitud, tööpäeva halvast kasutamisest tulenevat tööviljakuse üldtaset langetavat ebasoodsat mõju.

Selgitame toodud juhtu järgneva arvulise näitega, mis põhib ühe ettevõtte tööl.

N ä i t a r v u d	Keskmi- selt 1940. a.	1941. a. jaanuar	1941. a. jaanuari vahekord 1940. a. keskmisega (0/0)
Keskmine tööviljakus tunnis	5,0	5,5	110
Keskmine töötundide arv päevas	8,0	7,2	90
Keskmine tööviljakus päevas	40,0	39,6	99
Keskmine tööpäevade arv kuus	20	21	105
Keskmine tööviljakus kuus	800	831,6	103,95

Tunnise tööviljakuse indeks (muutuse näitaja võrreldes möödunud aastaga) võrdub 110⁰%, mis tähendab tõusu võrreldes möödunud aastaga 10⁰% võrra. Kuid samal ajal on tegelik keskmine tööpäeva pikkus langenud seoses tööseisakutega 8-lt töötunnilt 7,2 töötunnile. On täiesti arusaadav, et seoses sellega langes ka töölise päevane toodang. Vastupidi, keskmine töötatud inim-tööpäevade arv tõusis 20-lt inim-tööpäevalt 21-le. Selle tagajärjel tõuseb ka keskmine toodang kuu kohta, ulatudes eelmise aastaga võrreldes 103,95⁰%-ni.

Toodud arveldus näitab kujukalt, et plaani täitmine on nurjunud tööviljakuse alal vahetuse jooksul asetleidnud tööseisakute tagajärjel. Sellise arvelduse analüütiline tähtsus on täiesti ilmne; niisama ilmne on selle tähtsus majandusmehe orientat-

siooni seisukohalt antud alal tööviljakuse plaani mittetäitmise põhjuste suhtes.

Sääraseid tulemusi võime saada tööviljakust iseloomustavate näitavude võrdlusel, arvu t a d e s tööviljakust iseloomustavaid näitavate suhteliselt mitmesugustele tööaja ü h i k u t e l e.

Käsitleme nüüd mitmesuguseid tööviljakust iseloomustavaid näitavate, millede arvutamisel on võetud aluseks mitmesugused toodangukoguse näitajad.

Lihtsamaks toodangukoguse näitajaks on toodangukogus naturaalses väljenduses. Seda näitavut saab kasutada tööviljakust iseloomustava näitajana säärasel tootmisalal, kus toodetakse vaid mingit üht liiki toodet. Säärased on enamjaolt maapõuevarasid eksploateerivad ettevõtted, rida ettevõtteid ja osakondi, kus toodetakse ühenimelisi ja ühtlase töömahuga tooteid (kudumisvabrik, kõrgahju-osakond metallurgiatehases); säärane on töökoht, kus tööline toodab kogu aeg mingit üht detaili või sooritab mingit üht ja sama tootmisoperatsiooni. Kuid rõhuvas enamuses on tööviljakuse näitavude arvutamisel tegemist selliste tootmisaladega, kus toodetakse rida mitmesuguseid tooteid. Neil juhtudel tekib toodangu üldnäitaja vajadus, mis annab toodangu alal mitmesuguste toodete ja tootmisoperatsioonide üldkokkuvõtte.

Säärase üldistava tööstustoodangu näitajana kasutatakse tavaliselt tööviljakuse mõõtmise otstarbel (nii plaanis kui ka aruandluses) 1926./27. a. püsivhindades arvestatud kogutoodangu andmeid, mille alusel tuletatakse tööviljakuse näitavud. Sellel, arvutustehniliselt üsna lihtsal tööviljakust iseloomustaval näitavul on aga see puudus, et teda mõjutavad mitte üksnes tööline tööviljakuse muutused, vaid ka nende materjalide maksumus, millest valmistatakse tooteid: toodete maksumus, juhul, kui tööline valmistab samu detaile rauast või, ütleme, vasest või hõbedast, on erinev, kuigi tööviljakus (päevas toodetavate detailide arv) on sama.

Sellest järeldub, et väärtuse alusel arvutatud tööviljakuse näitavute ei saa võrrelda erinevate alade järgi, näiteks masinaehituses ja toiduainetetööstuses, peenmehaanika- ja veduriehituses jne., kuigi nii siin kui ka seal näitav on antud ühes ja samas väljenduses, rublades. Üksikute ettevõtete, üksikute tööstusharude ja tööpaikade järgi jne. võib võrrelda mitte tööviljakuse absoluutseid näitavate, vaid nende indekseid, s. o. tööviljakuse muutusi iseloomustavaid näitavate (võrreldes eelmise

aastaga, plaaniga jne.). Seepärast määratakse ka plaanis mitte tööviljakuse absoluutne suurus, vaid selle suhteline muutus (tavalisti võrreldes eelmise aastaga).

Üksikute tööliste tööviljakuse suhteliseks näitajaks, mis annab võrdluse võimalused, on kindlaksmääratud töönormide täitmist iseloomustav näitaja.

Töönormide täitmise arvestamisel arvutatakse töönormide täitmise näitajaid üksikute juhtude puhul kahel kujul: töönormi täitmise näitaja vahetuse kohta ja töötunni kohta. Esimene neist iseloomustab töönormi täitmismäära kogu tööliste poolt vahetuse kestel tööl olnud aja alusel, arvatud kaasa tööseisakute tõttu kaotsiläinud tööaeg ja aeg, mil tööline oli ajutiselt paigutatud teisele tööle; teine neist aga iseloomustab töönormi täitmist teatud eseme valmistamisel töölõlõdud puht-tööaja alusel, teiste sõnadega — iseloomustab saavutatud töönormi täitmise määra. Tegelikult tööviljakuse iseloomustamise seisukohalt pakub huvi esimene neist näitajaist. Teine töönormide täitmist iseloomustav näitaja pakub huvi kehtivate töönormide täitmise iseloomustamise seisukohalt ja on töönormide korrigeerimise aluseks.

Üksikute tööliste töönormide täitmise määra iseloomustav andmestik annab kõigepealt võimaluse selgitada tööliste arvu, kes ei ole täitnud kehtivaid töönorme. Seda arvu võib võtta kui märguannet, et ühel või teisel ettevõtte tootmisalal ei ole olukord normide täitmise alal rahuldav. Saanud selle märguande, peab antud ala juht selgitama kujunenud olukorra põhjused ja rakendama vahendeid nende kõrvaldamiseks. Edasi, erakordselt suurt tähtsust evib tööliste rühmitamine töönormide täitmise määra järgi. Töönormide täitmise osas kehtiv aruandlus rühmitab töölisi selle tunnuse järgi järgmistesse rühmadesse: kuni 99% normist, 100—119%, 120—149%, 150—199%, kaks normi ja enam.

Vaadeldes seda rühmitust kuust kuusse võib ettevõtte juht näha, kuidas aeg-ajalt kasvab tööliste arv, kes oma tööviljakusega ületavad kehtivaid töönorme. Ta peab huvituma sellest tööliste rühmast, selgitama, missuguste töömeetoditega on nad saavutanud oma rekordid ja rakendama vahendeid selleks, et nende eesrindlike tööliste kogemused antaks üle ka teistele töölistele. Juba vahe töönormide täitmises üksikute tööliste poolt räägib tavaliselt olemasolevatest tööviljakuse reservidest, mis nõuavad üksikasjalist selgitamist ja kasutamist.

Kui on käepärast plaani- ja aruandeandmed kogutoodangu maksumuse ja tööliste nimestikulise koosseisu kohta, on kerge arvutada plaanis ettenähtud ja tegelikku tööviljakust absoluutses väljenduses (rublades). Edasi on võimalik raskusteta arvutada kõigi nende andmete põhjal, mis määral kogutoodangu plaani täitmist on mõjutanud plaani täitmine tööjõu ja tööviljakuse alal.

Selgitame vastavate arvelduste käiku järgneva näitega.

	Plaani järgi	Tegelikult	Plaani täitmise %
Kogutoodang (rublades püsivhindadega) . . .	800	729,6	91,2
Tööliste keskmine nimestikuline arv . . .	1000	950	95
Keskmine toodang 1 töölise kohta (rublades) .	800	768	96

Toodud näites ei ole kogutoodangu plaan täidetud 8,8% võrra. Samal ajal ei ole plaan täidetud ka tööliste arvu poolest 5%. Kuid kogutoodangu plaani mittetäitmist ei saa seletada ainult puuduliku tööliste arvuga, kuna samal ajal ei ole plaani täidetud ka tööviljakuse alal.

Et tuletada, millise summa ulatuses kogutoodangu plaan on täitmata tööviljakuse plaani mittetäitmise arvel, selleks arvutame, milline oleks ettevõtte kogutoodang juhul, kui tegelik tööliste arv oleks töötanud plaanis ettenähtud tööviljakusega. Saame: $800 \times 950 = 760\,000$ rbl. Kuid tegelikult andis sama tööliste arv toodangu 729 600 rbl. väärtuses. Nende arvude vahe ($760\,000 - 729\,600 = 30\,400$ rbl.) ongi kogutoodangu väärtuse summa, mis jäi tootmata seoses tööviljakuse plaani mittetäimisega. Kuna aga üldiselt kogutoodangu plaani mittetäitmine ulatub $800\,000 - 729\,600 = 70\,400$ rbl., siis langeb selle arvele, et ettevõtte ei rakendanud kogutoodangu plaani täitmiseks töölisi tööjõuplaanis ettenähtud arvil, $70\,400 - 30\,400 = 40\,000$ rbl.

Me tõime siin ühe analüütilise arvelduse, mis annab võimaluse selgitada tööviljakuse mõju tootmisplaani täitmisele. Ettevõttes olemasolevate arvestusandmete põhjal on võimalik selgitada ka nende tegurite mõju, millest on tingitud madal tööviljakuse tase ise. Nii on näiteks kerge tuletada töötatud inim-

töötundide ja tööseisakute arvel kaotsiläinud inim-töötundide arvu alusel, millise summa ulatuses jäi tootmata kogutoodangust tööseisakute arvel jne. Ettevõtte juhtivad töötajad peavad silmas pidama, et arvestus-statistilise töö rahuldava korralduse juures ettevõttes on neil kasutada mitte üksnes plaani täitmise määra iseloomustavad näitarvud, vaid ka selgitused põhjuste kohta, mille tulemuseks on nende näitarvude üks või teine tase.

Töötasuarvestus

Järgnev rida töøjõuga seotud arvestusülesandeid puudutab töötasuarvestust. Rahaliste vahendite kulutamine töötasude väljamaksmiseks peab meie tööstusettevõtetes mahtuma plaaniga määratud limitite raamidesse vastavalt plaanis ettenähtud toodangule. Siin tekib esimene küsimus, millele peab andma vastuse töötasude arvestus, nimelt küsimus, kui võrd õigesti on ettevõtte poolt kasutatud temale plaaniga määratud töötasufondi.

Tootmisülesande määramisega määrab plaan ühtlasi kindlaks raha summa, mille ettevõtte võib kulutada töötasude maksmiseks tootmisplaani täitmise puhul. Siit selgub, et võrreldes tegelike kulusid töötasudeks plaanis ettenähtud töötasufondiga, tuleb lähtuda sellest, kuidas on täidetud tootmisplaani. Seda saavutatakse niinimetatud töötasude „suhtelise“ säästu (või ülekulutuse) näitaja arvutamise teel.

Töötasude suhtelise säästu (ülekulutuse) näitaja tuletamiseks on vaja töötasu plaani korrigeerida vastavalt tootmisplaani täitmise määrale ja seejärel võrrelda korrigeeritud töötasuplaani tegelikult töötasudeks väljamakstud summadega.

Rakendades ülalmainitud meetodit töötasude suhtelise säästu (ülekulutuse) arvutamiseks, lähtume seisukohast, et ettevõtte võis kulutada töötasudeks kogu plaanis selleks ettenähtud summa vaid juhul, kui tootmisplaani oleks täidetud 100%. Kui tootmisplaani oli täidetud tegelikult, oletame, ainult 50%, siis võis ettevõtte kulutada ka töötasudeks vaid 50% ulatuses plaanis töötasudeks ettenähtud summast. Vastupidi, kui ettevõtte tootis, oletame, 50% enam, kui oli plaanis ette nähtud, siis võis ta ka töötasudeks kulutada 50% üle plaanis ettenähtud summa.

Oletame, et ettevõttes on toodangu ja töötasude alal järgmised plaani- ja aruandmed.

	Plaan	Tegelik plaani täitmine	Plaani täitmise % ₀
Toodang (1000 rbl.)	1000	900	90
Töötasufond (1000 rbl.)	300	282	94

Ettevõtte kulutas plaanis töötasudeks ettenähtud summadest 94%, kuid toodanguplaan on seejuures täidetud ainult 90%. Toodanguplaani täitmise puhul 90% võrra oli ettevõtte õigustatud kulutama töötasudeks $\frac{300\,000 \times 90}{100} = 270\,000$ rbl., tegelikult on aga ettevõtte kulutanud selleks 282 000 rbl. Järelikult on ülekulutus töötasude alal tootmisplaani täitmise puhul sellisel määral 12 000 rbl.

Teatavasti toimub töötasufondi summade kulutamine ettevõtete poolt praegu Riigipanga kontrolli all, kes on kohustatud andma ettevõttele summasid töötasude väljamaksmiseks vastavalt tootmisplaani täitmisele, kasutades kontrolliks ülaltoodud arveldusmeetodit. Summade väljaandmine töötasudeks üle plaanis ettenähtud töötasufondi, korrigeeritult tootmisplaani täitmise suhtes, on lubatav ainult selle rahvakomissari eriloal, kellele antud ettevõtte allub. Siit selgub, kuivõrd täpne peab olema ettevõttes töötasude, samuti nende tegurite arvestus, mis tingivad tootmisplaani täitmist.

Seadusega kindlaksmääratud töötasude sõltuvuses tootmisplaani täitmisest peegeldub partei ja valitsuse poliitika rahvamajandusliku tulu jaotamise suhtes. Sm. Voznessenski ütles oma ettekandes ÜK(b)P üleliidulisel XVIII konverentsil selle kohta järgmist: „Selleks et arendada oma tootmisjõude, peab rahvas tootma rohkem, kui ta tarvitab isikliku tarbimise korras.“¹

Peab süstemaatiliselt jälgima, et tööviljakuse tõusu tempo ületaks töötasude tõusu tempo ja et tehnilise personaali, teenistujate ning noorem-teenistujate töötasude osatähtsus vastaks plaanile.

Toodud töötajate liikide alal võivad tekkida töötasufondi ülekulutused töötajate arvulise ülekaalu ja keskmiselt kõrgemate töötasude arvel, võrreldes plaanis ettenähtud töötajate arvu ja

¹ N. A. Voznessenski, „1940. a. majanduslikud tulemused ja rahvamajanduse arendamise plaan 1941. a.“, lk. 30.

keskmiste töötasudega. Ettevõtetes olemasolev arvestus annab võimaluse selgitada nii üht kui teist põhjust.

Töötasude ülekulutamise põhjuseks tööliste töötasufondi osas, võrreldes plaaniga, võib olla eeskätt tööviljakuse plaani mitte-täitmine. Selle kõrval võib ülekulutus tööliste töötasufondi osas seletuda nende töötasude suhteliselt kõrge osatähtsusega, mis ei ole seotud otseselt teostatud tööde tasumisega (nii-nimetatud „täiendav ehk lisatöötasu“). Selle momendi selgitamise seisukohalt evib suurt tähtsust arvestuses kehtiv töötasude jaotus põhi- ja lisatöötasuks ning eriti töötasude üldsumma ositus selle üksikute elementide järgi.

Kehtivas aruandluses antakse tööliste töötasufondi koostis ositatuna järgmiste artiklite kohaselt:

- 1) töötasud tükitöö põhihindade alusel (progressiivse ja otsese tükitöö süsteemi järgi),
- 2) lisatasud tükitöölisele progressiivsete põhihindade järgi normaalsetest töötingimustest kõrvalekaldumise puhul,
- 3) töötasu ajatöö alusel palgatariifi määrade (palganormide) alusel,
- 4) preemiad aja- ja tükitööliste,
- 5) lisatasud ületunnitöö eest,
- 6) tasud jooksvate tööseisakute eest,
- 7) muud töötasufondi kuuluvad juurdemaksed töötatud inim-tööpäevade eest,
- 8) tasud järjekordsete puhkuste puhul,
- 9) muud rahalised juurdemaksed,
- 10) tasuta kommunaalteenuste ja loonuse (natuuras antud tasude) maksumus,
- 11) teenistusvanuse-lisatasu.

Põhitöötasude hulka kuulub ülalloeletud artiklitest 7 esimest. Ülejäänud artiklid kuuluvad lisatöötasude hulka.

Analüüsides toodud töötasuartiklite loetelu, ei ole raske veenduda, et säärase töötasuelementide kõrval, mis on otseselt seotud tööliste poolt sooritatud töö mahuga, esinevad selles ka säärase artiklid, mis ei ole otseselt seotud tööga, ning peale selle esinevad koguni artiklid, mis on sisuliselt tootmisprotsesside organisatsioonis esinevate puuduste tulemuseks. Sellised on: tasud jooksvate tööseisakute eest, lisatasud tükitöölise normaalsetest töötingimustest kõrvalekaldumise puhul ja lisatasud ületunnitöö eest.

Peab silmas pidama, et töötasufondi arvel toimunud üle-

kulutuste põhjuste analüüsil ei ole niivõrd tähtis selgitada absoluutset ülekulutuste suurust, kuivõrd iga üksiku ülekulutuse liigi osatähtsust töötasufondide üldsummas.

Töö tasumise suhtes kehtib meil sotsialistlik põhimõte „igale tema töö järgi“, mis osutub tööviljakuse tõusu stimuleerivate töötasusüsteemide rakendamise põhialuseks. Selliste süsteemide hulka kuulub tükitöösüsteem ja eriti progressiivse tükitöö süsteem. Sm. Malenkov ütles ÜK(b)P XVIII üleliidulisel konverentsil oma ettekandes järgmist: „Juhtivaks põhimõtteks kogu meie palgapoliitikas on see, et töötajad oleksid aineliselt huvitatud oma töö tulemustest. Seda põhimõtet rakendatakse meil tööliste suhtes tükitöösüsteemi ja juhtivate tööjõudude suhtes — preemiasüsteemi kujul, soodustades enam-kvalifitseeritud tööjõudu võrreldes kvalifitseerimata tööjõuga.“

Kuna ergutuspõhimõttele rajatud töötasusüsteemid etendavad, nagu eespool mainitud, nii tähtsat osa, siis vajab selgitamist, millist osa nemad etendavad suhteliselt antud ettevõttes. Millist osa etendavad ergutuspõhimõttele rajatud töötasusüsteemid, seda võib iseloomustada eeskätt aja-, tükitöö ja sellest progressiivse tükitöö alusel tasutud tööaja (töötundide arvu) osatähtsus. Teiseks näitajaks, mis iseloomustab samuti ergutuspõhimõttele rajatud töötasusüsteemide osatähtsust, on eraldi kõigi mainitud töötasusüsteemide alusel väljamakstud töötasusummade suhteline vahekord. Ettevõtetes kehtiv arvepidamine annab võimaluse nii ühe kui ka teise näitaja arvutamiseks. Neist kahest näitajast paremaks osutub esimene, kuivõrd see iseloomustab olemasoleva tööjõu kollektiivi suhtes ergutuspõhimõttele rajatud töötasusüsteemi ulatust.

Töötasumisviisi õige organiseerimise vältimatuks tingimuseks on, et kvalifitseeritud tööjõududele makstaks kõrgemat tasu kui kvalifitseerimata tööjõududele.

Palkade võrdsustamise („uravnilovka“) põhimõtte likvideerimise vajaduse tõstis sm. Stalin omal ajal esile ühena kuuest meie tööstuse arengu tingimusest. On vaja „lõplikult likvideerida palkade võrdsustamise mäda praktika töötasude alal“, märgitakse ÜK(b)P XVIII üleliidulise konverentsi resolutsioonides.

Et selgitada palkade võrdsuse olemasolu töötasude alal ettevõttes, selleks peavad olema ettevõtte juhi käsutuses andmed töötasude kohta üksikute ametialade ja üksikute kvalifikatsioonide järgi. Keskmise töötasu võrdlus iga üksiku ameti-

ala ja iga üksiku kvalifikatsiooni piirides annab majandusmehele materjali hästi töötavate tööliste soodustamiseks ning annab temale ühtlasi võimaluse takistada töötasude kunstlikku tõusu neil töölisil, kes ei täida normi, norme ületanud tööliste töötasude tasemele.

Tööliste keskmise töötasu arvutamine nende ametialade ja kvalifikatsiooni (tariifiliikide) järgi, mis võivad huvitada ettevõtte direktorit, on alati võimalik, sest seda kindlustab täiesti ettevõttes olemasolev arvestus.

Ülaltoodud töötasu iseloomustamisega seotud näitarvudega lõpetame arvestuse põhinäitarvude loetelu tööjõu osas. Võttes õeldu lühidalt kokku võime märkida järgmise minimaalse küsimuste loetelu, millede ulatuses annab ettevõtte juhtivale personaalile vastuse vastav ettevõttes olemasolev arvestus:

- 1) töötajate arv liikide järgi nimestikulises koosseisus igaks antud momendiks ja selle arvu vastavus plaanis ettenähtud tööjõu arvule;
- 2) töötajate keskmine arv aruande-ajavahemikul nimestikulise koosseisu järgi ja selle vastavuse määr plaanis ettenähtud tööjõu arvule;
- 3) tööliste koosseis ametialade, soo, vanuse ja kvalifikatsiooni järgi;
- 4) tööjõukäive (aruande-ajavahemikul tööliste tööle võtmist ja töölt vallandamist iseloomustavad näitarvud);
- 5) uute kaadrite ettevalmistamise käik ettevõttes (õpilaste arv);
- 6) üllaltoetletud tööjõu kasutamise määra iseloomustavad näitajad;
- 7) tööviljakuse plaani täitmine kogu ettevõttes ja selle üksikosades;
- 8) kindlaksmääratud töönormide täitmine tööliste poolt;
- 9) töötasufondi plaani täitmine;
- 10) keskmise töötasu dünaamika võrreldes tööviljakuse dünaamikaga;
- 11) ergutuspõhimõttele rajatud töötasusüsteemide rakendamise määr;
- 12) tööliste keskmine töötasu üksikute ametialade ja kvalifikatsioonide järgi.

Töövahendite arvestus

Rööbiti teatud tööjookontingendiga on korrapärase tootmise vajalikuks eeltingimuseks tootmisprotsessis vajalikkude töövahendite olemasolu ettevõttes ja nende õige rakendamine.

Raamatupidamise arvestus dokumenteerib igat fakti, mis puudutab iga üksikobjekti (tööpingi, masina) sissetulekut või ettevõtte seadmete hulka kuuluvate objektide väljaminekut. Need faktid fikseeritakse inventariraamatuis, kus märgitakse antud objekti maksumus ja tema iseloomustus.

Selleks, et saada seadmete alal täpsemat ülevaadet olemasolevatest ressurssidest, tuleb olemasolevad seadmed süstematiseerida. Seda teostatakse ülesannete poolest ühtlaste seadmete arvu liitmise teel seadmete liikide järgi.

Seadmete liigitamise protsessis jaotatakse need eeskätt kahte liiki: jõumajanduse seadmed ja tootmiseadmed.

Jõumajanduse seadmete hulka kuuluvateks loetakse auru- ja mootorid, transformatorid jne. Tootmiseadmed jaotatakse järgnevasse kolme liiki: termilised, keemilised ja mehaanilised seadmed. Igaüks neist liikidest jaotatakse veel allliikidesse vastavalt tööoperatsioonidele, milliseid nad sooritavad (puurmasinad, treipingid, freesmasinad jne.), seadmete võimsuse ja mõõdu järgi (treipingid tsentrite teatud vahekaugusega, tsentrite teatud kõrgusega jne.).

Seadmete arvuline kokkuvõtte liikide järgi annab ettevõtte juhtivale personaalile konkreetse kujutluse seadmete olemasolevatest ressurssidest, millela ei ole võimalik tootmisprotsesside õige organisatsioon. Lohakus seadmete ja materjalide arvestuse alal võtab ettevõtte direktorilt võimaluse õigesti ja täielikult kasutada ettevõtte ressursse, mida rõhutas ÜK(b)P XVIII üleliiduline konverents oma resolutsioonis.

Ettevõtte juhid peavad arvestuselt nõudma, et see oleks suuteline igal momendil andma teateid olemasolevate seadmete arvu üle iga seadmeliigi kohta. Olemasolevate seadmete üle vajaliku andmestiku puudumine võib asetada ettevõtte juhi seisukorda, kes on saanud uue ülesande, „esitab nõudmise materjali, tööpinkide, seadmete, sealhulgas välismaise päritoluga seadmete jne. täiendavaks saamiseks, kuna samal ajal on see kõik ettevõttes olemas“ (Malenkov).

Kuid üksi olemasolevate seadmete arvestamisest on vähe. Ettevõtte juht peab püüdma saavutada tema käsutuses olevate

tootmisressursside maksimaalsed kasutamist ja eriti seadmete täielikku kasutamist.

„Aeg on — öeldakse ÜK(b)P XVIII üleliidulise konverentsi resolutsioonides — otsustavalt lõpetada säärane kahjulik teguviis, kus ettevõtetes ja raudteel seisab või lihtsalt vedeleb ladudes hulgaliselt tööpinke ja muid seadmeid, kuna defitsiitseid seadmeid, komplitseeritud tööstuslikke agregaatide ja suuri tööpinke kasutatakse mitte otstarbekalt või mitte täieliku koormatusega.“

Ettevõtte juht peab alati olema teadlik sellest, kuidas kasutatakse ettevõtte käsutuses olevaid seadmeid. Sellele küsimusele peab andma vastuse statistika.

Statistika eritleb kõigi olemasolevate seadmete hulgast järgmised liigid: kohale monteeritud, kohale monteerimata, töötavad ja mittetöötavad seadmed.

Kohale monteerimata seadmete hulka kuuluvad nimelt laos olevad seadmed, samuti tööruumis olevad seadmed, kui nad on kohale monteerimata, alusmüürile kinnitamata, energiaallikaga ühendamata, lühidalt — kui nad on töövalmis seisukorda viimata.

Kohale monteerimata seadmete arvuline ulatus räägib säärase seadmete ressursidest, mida ettevõtte üldse ei kasutanud, kuigi need on ettevõtte käsutuses. Üsna tähtis on selgitada seadmete arvulist ulatust, mis on küll juba monteeritud, kuid ei leidnud antud ajavahemikul rakendamist.

Sm. Voznessenski toob oma aruandes ÜK(b)P XVIII üleliidulisel konverentsil järgmised andmed metallitööstuse seadmete loenduse materjalidest 1. nov. 1940. a.: „Loendus fikseeris 1. nov. 1940. a. ettevõtetes ja ehituste juures kohale monteerimata ligi 46 tuhat tööpinkki ning 8 tuhat seadet sepa- ja press-seadmete alalt.“

Peale selle ei olnud loenduspäeval, s. o. 1. nov. 1940. a., töösse rakendatud 70 tuhat tööpinkki ja 15 tuhat seadet sepa- ning press-seadmete alalt.

Sama loenduse andmete põhjal, mida tõi samal konverentsil sm. Malenkov, „leidis kogu riigis 7629 ettevõttes 170 tuhat kohale monteerimata elektrimootorit, koguvõimsusega 2 milj. kilovatti, ja 4522 kohale monteerimata elektrigeneraatorit, koguvõimsusega 340 tuhat kilovatti“.

Ettevõtte juhatajal peavad olema perioodilised andmed kohale monteerimata seadmete, samuti arvulised andmed kohale

monteeritud, kuid töös kasutamata seadmete kohta üksikute seadmeliikide järgi.

Teatavasti ka need seadmed, mis ühel või teisel ajavahemikul on rakendatud ettevõtte töösse, leiavad kasutamist erineval määral. Töötanud seadmete kasutamise määra näitajaks osutub eeskätt tööaeg, mil seade oli tegelikult töös. Seadmete tööaega arvestatakse masin-töötundides (tööpingi-töötundides).

Ajaks, mil seadmed ei leidnud kasutamist ettevõtte töös, osutub eeskätt tööseisakute aeg, s. o. aeg, mil seadmed oleksid pidanud töötama, kuid tegelikult ühel või teisel põhjusel ei töötanud. Tööseisakud arvestatakse tööpingi-tundides. Seadmete tööseisakute olemasolu osutub negatiivseks ettevõtte töö näitajaks, sest tööseisakud vähendavad toodangut, põhjustavad tööliste tööseisakuid ja suurendavad sellega ebaproduktiivseid kulusid. Seadmete tööseisakute arvestamist on vaja teostada tööseisakuid põhjustanud tegurite järgi, kuna ettevõttest mittesõltuvate tööseisakute kõrval (elektrienergia mittesaamine elektriakeskusest, mitte-õigeaegne materjalidega varustamine tellija poolt jne.) leiavad aset ka sellised tööseisakud, millede kõrvaldamine või vältimine sõltub täiel määral ettevõttest endast.

Teiseks seadmete töös kasutamata jäänud aja liigiks on seadmete plaanipärane alakoormatus, mille all mõistetakse neid tunde tööpäeva vältel, mil seadmed plaani järgi ei pidanud töötama. Säärase plaanipärase alakoormatuse olemasolu üht ja sama liiki seadmete alal rea kuude jooksul räägib, lähtudes ettevõtte tootmisplaanist, liigsete seadmete olemasolust ettevõttes. Selle ebaloomuliku olukorra võib lahendada kas liigsete seadmete üleandmise teel teistesse ettevõtetesse või ettevõtte tootmisplaani muutmise teel. Nende küsimuste korraldamine ettevõttes on ülemalseisvate majandusorganite ülesandeks, kes peavad olema sel otstarbel aruandluse kaudu teadlikud osutatud kasutamata seadmete reservide olemasolust; selleks on tarvilik, et need reservid leiaksid arvestuses väljenduse.

Kasutamata seadmete reservide hulka kuuluvad ka sellised juhud, kus seadmed leiavad rakendamist mittetäieliku tootmisvõimsusega. „Sageli tuleb ette,“ ütles sm. Malenkov oma ettekandes ÜK(b)P XVIII üleliidulisel konverentsil, „et suurel karussell-treipingil leiab töötlemist alustassi suurune detail“.

Seadmete tootmisvõime kasutamise määra iseloomustuse annab kõige paremini toodete tegeliku koguse ja sama ajavahe-

miku vältel võimaliku maksimaalse toodangu võrdlus. Seda näitajat on kerge arvutada neis tööstusharudes, kus üks või teine seadmeliik toodab kogu aeg üht ja sama liiki tooteid või sooritab üht ja sama tööoperatsiooni, mis annab kokkuvõtte võimaluse. Võtame näiteks kas või säärase seadme, nagu saeraam, mis sooritab üht ja sama tööd — saeb puitu. Selle seadmeliigi järgi võime ilma raskusteta arvutada ühe või teise aja (töötundide arvu) vältel saetud puidu koguse.

„1. jaanuariks 1939. a.“ ütles sm. Malenkov oma aruandes ÜK(b)P XVIII üleliidulisel konverentsil, „oli NSVL Metsatööstuse Rahvakomissariaadil saeraame kogu tootmisvõimsusega 31,5 milj. kuupmeetrit saematerjali, tegelikult aga saeti 1940. a. vaid 13 milj. kuupmeetrit saematerjali, mis moodustab vaid 41% metsatööstuse tootmisvõimest saematerjalide tootmise alal.“ Niisama kerge on arvutada näiteks veskikivi-paariga jahvatatud tera kogust, ketrusmasinal kedratud lõnga kogust jne. Kui on olemas need tegeliku toodangu andmed ühe või teise ajavahemiku kohta, siis võime võrrelda seda tegelikult saavutatud toodangukogust antud seadmete konstruktsiooni juures võimaliku maksimaalse kogusega, eelmisel ajavahemikul saavutatud tasemega või mistahes millise teise alusega.

Keerukam lugu on neid liike seadmete tootmisvõime kasutamise selgitamisega, mis teatud ajavahemikkudel on rakendatud mitmesuguste erineva töömahuga toodete tootmiseks. Sääraste hulka kuulub enamik metallilõikepinke ja muid seadmeid. Neil juhtudel jäävad seadmete kasutamise määra iseloomustajateks näitajateks seadmete tööaja alusel arvutatud, eespoolkäsitletud näitajad (tööseisakute ulatus, plaanipärane seadmete alakoormatus). Neid liike seadmete tootmisvõime kasutamise määra lihtsamaks iseloomustuseks võib olla antud tööpingil tegelikult valmistatava toote suuruse võrdlus toote maksimaalse suurusega, mida on võimalik toota antud seadme konstruktsiooni juures (sm. Malenkovi poolt suure karussell-treipingi kasutamise kohta toodud näide).

Sm. Malenkov märkis oma aruandes ÜK(b)P XVIII üleliidulisel konverentsil ka säärase juhtude esinemist ettevõtete tegevuses, kus „defitsiitne, kvalifitseeritud seade, komplitseeritud tööstusagregaadid ja suured tööpingid leiavad kasutamist mitte otstarbekalt või mittetäieliku koormatusega.“ Kuivõrd õigesti leiab seade rakendamist ja kasutamist vastavalt seadme ots-

tarbele, selle selgitamine osutub samuti olemasoleva seadme tootmisvõime kasutamise iseloomustamiseks.

Seadmete arvestuse näitajate süsteemis evivad tähtsat osa seadmete remonti iseloomustavad näitarvud. Märkides, et „seadmete, hoonete ja ehitiste mitte-õigeaegne ja alaväärtuslik remont . . . purustab enneaegselt ja viib reast välja“, nõuab ÜK(b)P XVIII üleliiduline konverents ettevõtete juhtidelt, et nad hoiaksid neile usaldatud riiklikku vara.

Seadmete plaanipärane ennakremont aegsasti koostatud graafiku järgi on seadmetesse hoolsa suhtumise vajalikuks tingimuseks. Arvestuse ülesandeks on valvata selle graafiku täpse täitmise järele. Arvestus peab andma ettevõtte juhile vastuse küsimusele, kuidas on täidetud ettenähtud plaan seadmete remondi suhtes: kas kõik, mis remontimiseks oli määratud, on tegelikult remonditud ja kas remont on teostatud määratud tähtajaks.

Seadmete alal annab arvestus ettevõtte juhtivale personaalile järgmised põhiandmed:

1) olemasolevate seadmereservide kohta üksikute seadme-
liikide järgi;

2) antud ajavahemikul täielikult kasutamata seadmete ulatuse (kohale monteerimata seadmete ning kohale monteeritud, kuid kasutamata seadmete) kohta;

3) seadmete töös kasutamata jäänud ajareservide kohta;

4) kasutamata tootmisvõime reservide kohta;

5) seadmete remondiplaani täitmise kohta.

Sõltuvalt üksikute tööstusharude erinevusest kasutab statistika seadmete kasutamise suhtes erinevaid iseloomustusi, kuid mainitud arvestusandmete miinimum seadmete alal peab igas ettevõttes olema kindlustatud ühel või teisel kujul.

Toorainete ja materjalide arvestus

Sm. Malenkov märkis oma aruandes ÜK(b)P XVIII üleliidulisel konverentsil, et „ettevõtte direktor, kui ta tahab tõeliselt hoida ettevõtet oma kätes ja töötada mitte pimesi, mitte hea õnne peale, peab hästi tundma kogu tehase majandust, peab teadma, kus ja kui palju on tehases seadmeid, tööriistu, tooraineid ja materjale“.

Vajalikkude materjalide olemasolu tehases küllaldases koguses, nende saamine ettenähtud tähtaegadel ja nende õige kasutamine on ettevõtte pideva ja kahjudeta töötamise eeltingimuseks.

Esimeseks ja põhiülesandeks materjalide arvestuse alal on nende ettevõtte käsutuses olevate koguste arvestamine. Raamatupidamise arvestus fikseerib ühe või teise materjali saamist ja iga fakti materjali kulutamise alal. Sellega kindlustatakse ka andmete olemasolu iga materjali tagavara kohta ettevõttes.

Jooksvaid materjalide arvestuse andmeid, mis põhinevad materjali saamist ja kulu fikseerivatel sissekannetel, kontrollitakse perioodilise inventeerimise abil, mis selgitavad tegelikke materjalide tagavaru kõigis ettevõtte osades. Inventeerimismaterjalide põhjal tehakse sageli olulisi parandusi jääkide arvudes, mida näitab raamatupidamine ja mis tuletatakse materjalide saamist ja kulu fikseerivate andmete põhjal. Selle lahku mineku põhjuseks raamatupidamise andmete ja materjalide tegelikkude jääkide vahel osutub kõigepealt see asjaolu, et jooksvas laoarvestuses fikseeritakse mitte tegelik materjalide kulu tootmisprotsessis, vaid materjalide üleandmine tarbimiseks, käesoleval juhul — tootmiseks. Seoses sellega teatud materjali kogus, mis laoraamatupidamise andmete järgi loetakse juba kuluks, võib tegelikult olla tarbimiskohal alles kulutamata. Selle kõrval võib-olla ei leia jooksvas arvestuses täiel määral fikseerimist säärased faktid, nagu materjali rikkumine, selle kõrvaldamine, ebaökonoomsus ühes või teises ettevõtte osas (ümberlaadimisel tekkivad kaod, kaod tolumumise tagajärjel jne.). Seepärast on tarvilikud osalised või täielikud perioodilised materjalide inventeerimised.

Andmestik ettevõtte käsutuses olevate materjalide üle ning ülemalseisvate organisatsioonide poolt tooteühiku kohta kinnitatud materjalide kulu normid annavad võimaluse arvutada, mis määral ettevõtte on kindlustatud olemasolevate materjalidega tootmisplaani täitmiseks üksikute toodete järgi. Selle arvutluse põhjal määratakse materjalide muretsemise vajadus ja materjalide muretsemiseks vajalikud tähtajad, teiste sõnadega — ettevõtte materjalidega varustamise plaan.

Ülemalseisva organisatsiooni poolt kinnitatud materjalidega varustamise plaani alusel sõlmib ettevõtte, nagu teada, lepingud materjalivarustajatega, mis näevad ette varustajate kohustused nii lepingus ettenähtud üht või teist laadi materjalide koguse kui

ka lepingu täitmise tähtaja suhtes ning lõpuks fikseerivad ka materjalide spetsifikatsiooni. Seoses sellega seisab arvestusel ees ülesanne valvata nende lepingute täitmise järele.

Arvestus materjalidega õigeaegse varustumise suhtes küllaldas koguses on kõigepealt tarvilik selleks, et informeerida varustusosakonna ülemat ja ettevõtte direktorit juhul, kui ettevõtte varustamine ühe või teise materjaliga on katkenud. See arvestus on tarvilik samuti edaspidi, et selgitada materjalide mitte-õigeaegse saamise mõjutusi plaani täitmisele ühe või teise toote osas, mis on tähtis ettevõtte töö hinnangu tegemisel.

Hästi korrastatud materjalidega varustamist käsitlev arvestus peab mitte üksnes fikseerima plaani täitmist materjalidega varustamise alal üldiselt ühel või teisel ajavahemikul (kuus, veerandaastas jne.), vaid see arvestus peab peegeldama oma andmetega ka seda, kuivõrd õigeaegselt on toimunud materjalide saamine ja kuidas see on mõjutanud tootmisplaani täitmist.

Varustusosakonna ülem ja tehase direktor peavad nõudma arvestuselt alati informatsiooni selle üle, mis määral ettevõtte on kindlustatud tähtsamate materjalidega, millest sõltub tootmisplaani täitmine.

Kulud materjalide muretsemiseks osutuvad enamikus tööstusharudest tootmiskulude kogusummas üheks põhiliseks kulu liikiks. Seepärast kaasub ülekulutustega materjalikulude osas omahinna tõus, see vähendab toodangu realiseerimisest saadavat kasumit ning vähendab sellega ühtlasi sotsialistlikku akumulaatsiooni. Sõjaaja tingimustes on paljud materjalid defitsiitsed. Seepärast tuleb kulutada materjale väga säästlikult ning arvestuse juures peab kõige piinlikumalt jälgima, kuivõrd ratsionaalselt toimub materjalide kulutamine.

Kriteeriumiks selles suhtes, kuivõrd õigesti toimub materjalide kulutamine, osutuvad kinnitatud materjalide kulunormid suhteliselt ühele tooteühikule. Lähtudes sellest, peab arvestus teostama kontrolli selle järele, kuivõrd materjalide kulutamine toimub kindlaksmääratud materjalide kulunormide kohaselt. Selleks arvutatakse keskmine tegelik materjalikulu tooteühiku kohta (materjali erikulu) ja kõrvutatakse seda kindlaksmääratud kulunormidega.

Neil juhtudel, kus üht ja sama materjali kulutatakse mitmesuguste toodete valmistamiseks, arvutatakse materjali erikulu indeks, et hinnata materjali tegeliku erikulu vastavust kindlaksmääratud materjali kulunormile.

Materjali erikulu indeksi arvutamise meetod on üsna lihtne; seda võime tõestada järgmise näitega.

Oletame, et ettevõtte kulutab üht ja sama liiki materjali (kas või näiteks teatud profiilis ja teatud mõõtudes valtsitud terast) kahe toote valmistamiseks, milliseid tähistame A ja B. Materjalikulu andmed on kuu kohta järgmised:

Tooted	Toodang (arv)	Kulutatud materjali kogus (kg)	Materjali erikulu tooteühiku kohta (kg)	Materjali erikulu toote- ühiku kohta normide järgi (kg)	Materjalikulu normide järgi antud tege- liku toodangu jaoks (kg)
A	10000	1000	0,1	0,08	800
B	4000	800	0,2	0,22	880

Nagu selgub toodud näitest, on toote A valmistamiseks kulutatud materjali üle normi. Iga selle toote ühiku valmistamiseks nägi norm ette 0,08 kg materjali; kuid materjali erikulu ulatus on tegelikult 0,1 kg. Selle tulemusena tegelik materjalikulu kogu A toodete valmistamiseks kujunes 1000 kg, kuna see võis ulatuda normide järgi vaid 800 kg.

Toote B alal, vastupidi, on säästetud materjali keskmiselt iga tooteühiku kohta (0,2 kg kulutatud 0,22 kg vastu), kusjuures üldine materjalikulu on tegelikult 800 kg 880 kg vastu, mida võis kulutada normide järgi.

Kogu materjalikulu kahe toote valmistamiseks kujunes kogusummas 1800 kg 1680 kg vastu, mida võis kulutada kehtivate kulunormide alusel, mis tähendab ülekulutust 120 kg ulatuses. Väljendades tegelikku materjalikulu %%-s materjalikulu suhtes kehtivate normide järgi, saame materjali erikulu indeksi.

Toodud näites on see materjali erikulu indeks $\frac{1800}{1680} \times 100 = 107\%$, mis tähendab materjali ülekulutust 7%.

Materjali erikulu indeksi hinnangu juures, nagu üldiselt materjali tegeliku kulu võrdluses kehtivate normidega, peab pidama silmas, et igasugune norm on suurel määral tingimuslik. Eeskujulikkude ettevõtete kogemused näitavad, et kehtivad materjalikulu-normid lähevad sageli tootmise ratsionaliseerimise tulemusena alla. Seoses sellega on ettevõtete juhtidel tähtis teada mitte üksnes keskmist materjalikulu tooteühiku kohta, vaid ka üksikutes ettevõtte osades saavutatud minimaalset

materjalikulu. Minimaalne materjalikulu, kui see on alla keh-tiva normi, peabki olema tõeliselt ratsionaalse materjalikulu kriteeriumiks, milleni tuleb püüda kõigis ettevõtte osades. Üht-lasi tuleb teada ka neid ettevõtte osi, kus materjalikulu suhte-liselt ühele tooteühikule on maksimaalne, et ühe või teise ope-ratiivse korraldusega lahendada neis ettevõtte osades materjali-kulu suhtes kujunenud olukorda.

ÜK(b)P XVIII üleliiduline konverents kutsus sm. Malenkovi aruande kohta vastuvõetud resolutsioonis ettevõtete juhatajaid võitlema materjalide pillava kulutamise vastu. Kuid selle võit-luse teostamiseks peavad juhtivad töötajad olema hästi tead-likud ühest küljest parimatest saavutustest materjalide kuluta-mise alal ja teiseks — peavad olema samuti teadlikud mater-jalide ülekulutamisest.

Materjalide ülekulutamise puhul saadakse tavaliselt suurtes kogustes jäätmeid. Seoses sellega pakub suurt huvi jäätmete arvestus materjali ratsionaalse kulutamise seisukohalt. Jäät-mete kogust iseloomustavaks näitajaks ühe või teise materjali alal on jäätmete ja tarvitatud materjali üldkoguse protsendiline vahekord. Majandusmehele pakub huvi jäätmete keskmine prot-sent kogu materjali kulutamise alal, samuti jäätmete minimaalne kogus üksikutes ettevõtte osades. Jäätmete keskmine protsent, kõrvutatuna kuust kuusse, annab ülevaate sellest, kas olukord materjalide kulutamise alal läheb paremaks või halvemaks. Jäätmete minimaalne protsent annab tunnistust, et vasta-vates ettevõtte osades on materjalide kulutamise suhtes ees-kujulik olukord; jäätmete maksimaalne protsent aga osutab olu-korrale; mis nõuab operatiivseid korraldusi puuduste kõrvalda-miseks.

Üsna tähtsaks alaks materjalidega varustamise alal on ette-võtte varustamine küttega. Kütte osutub energia põhiallikaks, mida kasutatakse ettevõtte töös ning ühtlasi vajalikuks kaas-teguriks reas termilistes tootmisprotsessides. Küttearvestus osutub seega eriti tähtsaks alaks materjalidega varustamise alasse puutuvas arvestuses.

Küttearvestuse alal seisavad tehase arvestusel ees samad ülesanded, mis teistegi materjalide arvestuse alal. Kuid peale nende ülesannete peab kütte alal peetav arvestus andma vas-tuse veel küsimusele, kuivõrd õigesti toimub kütteinete tarvi-tamine, arvestades nende tehnoloogilisi omadusi. Teatavasti evivad mõned kütteineliigid selliseid omadusi, mis mõnede

tootmisprotsesside juures on eriti tähtsad (koks metallurgia-tööstuses, vedelkütteained sise põlemootorite jaoks, kokseeruvad söed materjalina koksi saamiseks jne.). Kuid tuleb ette juhte, kus paiguti tarvitatakse kütteaineid, mis evivad teistes tootmisprotsessides erilist väärtust, teiste sõnadega — kütteaineid tarvitatakse mitte nende ainete eesmärgi kohaselt. Loendades näiteid ebaökonoomsest tegevusest ettevõtetes ütles sm. Malenkov oma aruandes ÜK(b)P XVIII üleliidulisel konverentsil järgmist: „Pillavalt kulutatakse vedelkütteaineid seal, kus neid võib edukalt asendada kõvade kütteainetega.“

Majandusmees peab olema teadlik sellest, millist kütteainet, millisteks tootmisprotsessideks ja millistes kogustes on tarvitatud. Need andmed peab temale andma tehase arvestus.

Stalinlikkude viisaastakute ajal elektrifitseerimise ja elektrienergiaga tsentraliseeritud varustamise alal tehtud hiiglasuure töö tulemusena rida meie ettevõtteid, mitte ainult väikesi, vaid ka üsna suuri, saab elektrienergiat väljastpoolt elektritsentraalidest. Elektrienergiaga varustamist ja elektrienergia kasutamist käsitleva arvestuse küsimused sarnanevad seega materjalidega varustamist ja materjalide kasutamist käsitleva arvestuse küsimustega. Kuna elektrienergia tagavarade, samuti ettevõtte tootmistegevuseks vajaliku elektrienergiaga kindlustamise küsimus ei saa tulla kõne alla, siis osutub elektrienergiaga varustamise puutuva arvestuse põhiülesandeks elektrivoolu mittesaamise juhtude ja sellest tingitud ettevõtte tööseisakute arvestus. Mis puutub aga elektrienergia kulutamisse, siis on siin täiel määral rakendatavad samad erikulunäitajad tooteühiku kohta ning erikuludeksid, nagu ülalkäsitletud materjalide kulu arvestamise alal.

Omahinna arvestus

Üheks meie tööstuse keskseks küsimuseks on toodangu omahinna alandamise küsimus. Omahinna alandamine, see on tootmiskulude vähendamine, see on tootmiseks kulutatavate vahendite sääst. Omahinna alandamine on sotsialistliku akumulatsiooni põhialuseks, mis on eduka ja laiaulatusliku sotsialistliku taastootmise ning riigi kaitsevõimsuse kindlustamise vältimatuks eeltingimuseks.

Plaani täitmine omahinna alandamise alal evib suurt tähtsust;

see osutab ettevõtte töö edukust. Plaani täitmine omahinna alandamise alal sõltub sellest, mis määral on täidetud tootmisplaan, tööjõuplaan, tööviljakuse plaan, töötasuplaan; see sõltub samuti sellest, kui võrd õigesti on kasutatud ettevõtte seadmeid, materjale, kütet ja elektrienergiat. Sm. Malenkov ütles oma aruandes ÜK(b)P XVIII üleliidulisel konverentsil järgmist: „Toodangu omahind on põhinäitaja, mis iseloomustab kogu ettevõtte töö kvaliteeti.“

Hästi korraldatud omahinna arvestus peab andma vastuse kõigepealt küsimusele, mis määral on täidetud plaan omahinna alandamise suhtes. Selleks peab kõigepealt teadma, milline on tegelikult omahinna tase.

Sel otstarbel on vaja arvestada kõik valmistoodetega (turutoodanguga) seoses olevad kulud ning kulude üldsumma suhteliselt igale tooteühikule — eraldi üksikute tooteliikide järgi. Edasi, arvestus peab selgitama ka omahinna edaspidise alandamise võimalikud reservid, teiste sõnadega — andma omahinna analüüsi võimalused, millest selguvad plaani mittetäitmise põhjused omahinna alandamise alal, kui plaan on jäänud täitmata.

Omahinna tegeliku taseme arvestamisega (omahinna kalkulasiooniga) ettevõtetes tegeleb raamatupidamine. Ettevõtte kulude üldsumma, mis on seotud kogu turutoodanguga, võetakse raamatupidamise poolt kokku sisult ühtlaste liikide järgi — „omahinna artiklite järgi“. Nende kuluartiklite loetelu võib teatud määral muutuda üksikute tööstusharude järgi. Tüübilised, kõigile tööstusharudele ühtlased omahinnaartiklid on järgmised: 1) toorained ja põhimaterjalid, 2) abimaterjalid, 3) kütet ja elektrienergia, 4) tootvate tööliste töötasu, 5) seadmete korrashoiu kulud, 6) jooksev remont, 7) amortisatsioon, 8) osakonna üldkulud, 9) tehase üldkulud, 10) minetamiskulud ehk kommertskulud.

Peale selle eraldatakse kalkulasioonides kaod ja eaproduktiivsed kulud: kaod praagist ja jäätmetest, kahjud sortimendist kõrvalekaldumise tagajärjel, viivised, trahvid ja lepingutrahvid.

Omahinna kalkulasiooni protsessis selgitatakse mitte üksnes kogu turutoodangu omahind, vaid ka üksikult tähtsamate toodete omahind suhteliselt tooteühikule.

Üksikute toodete omahinna arvelduse juures tuleb sooritada kaks järgmist operatsiooni: 1) selgitada üldiselt antud toodete liigi tootmisega seotud kulude üldsumma ja 2) tuletada toote-

ühiku omahind selle tooteliigi tootmiskulude üldsumma jagamise teel selle liigi toodete üldarvuga või üldkogusega.

Antud toodete liigi tootmisega seotud tootmiskulude üldsumma kindlakstegemisel on tegemist esiteks selliste kuludega, mida saab arvutada otsese arvutamise teel, ja teiseks — kuludega, millede suuruse saab teha kindlaks antud toodete liigile langevas osas vaid kaudsete arvelduste teel. Esimeste kulude hulka kuuluvad sellised kulud, nagu kulud toorainete muretsemiseks, tehnoloogilise kütte muretsemise kulud, tööstuslikult tootvate tööliste töötasud. Arvestusandmed annavad võimaluse selgitada, kui palju ja milliseid materjale on kulutatud antud liiki toodete tootmiseks, kui palju on kulutatud nende toodete tootmiseks kütet; järelikult tuletada ka nende maksumus, — kui suur on otseselt nende toodete tootmise alal tegevuses olnud töölistele väljamakstud töötasusumma. Seda laadi kulusid nimetatakse **otseseks kuludeks**.

Otseste kulude kõrval on olemas ka sääraseid kulusid, mis ei ole seotud üht, vaid mitmet liiki toodete tootmisega. Selliste kulude hulka kuuluvad näiteks osakonna üldkulud, samuti tehase üldkulud. Osakonna üldkulude hulka kuuluvad säärased kulud, mis on seotud kõigi antud osakonnas toodetavate esemete tootmisega. Säärased on näiteks osakonna hoonete amortisatsioonikulud, samuti osakonnas mitmesuguste toodete valmistamiseks rakendatavate seadmete amortisatsioonikulud, osakonna administratsiooni ülalpidamise kulud jne. Tehase üldkulude hulka kuuluvad tervelt kogu tehase tööga seotud kulud (tehase üldises kasutamises olevate hoonete korrashoiu kulud, tehase üldadministratsiooni ülalpidamise kulud, kantseleikulud jms.). Need kulud ositatakse üksikute tooteliikide vahel mitmesuguste kaudsete arvelduste teel (näiteks proportsionaalselt tööstuslikult tootvate tööliste töötasusummadele jne.). Sellega seoses kannavad antud liiki kulud **k a u d s e t e** kulude nimetust.

Toodete omahinna kalkulatsiooni süsteemid ei ole eri tööstusharudes ühed ja samad, sõltuvalt üksikute tööstusharude spetsiifilisist eriomadusist. Iga tööstuse eriala jaoks määrab kalkulatsioonisüsteemi vastav rahvakomissariaat ja NSVL Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsus; see kalkulatsioonisüsteem on ettevõttele kohustuslik.

Ettevõtte direktor peab üksikasjaliselt tutvuma ettevõttele ettekirjutatud kalkulatsioonisüsteemiga. Ilma selleta on temal raske orienteeruda neis omahinnanäitajais, mida annab arvestus.

Peab märkima kaht nõuet, millele peab vastama õigesti sisseseatud omahinna kalkulatsioon. Eeskätt on vaja, et kulude arvestuses oleks õigeaegselt fikseeritud kõik kulud, mis on seotud antud kuu toodanguga. Kuid tootmiskulusid ei fikseerita mitte alati õigeaegselt. Mõnikord saabuvad arved ühe või teise, osalt juba kulutatud materjali kohta hilinemisega, mõnikord hilineb raamatupidamises sissekannete tegemine nende arvete järgi. Neil juhtudel arvestatakse osa kulusid mitte sel kuul, mil nad tegelikult tekkisid, vaid teatud hilinemisega. See tõttu moonduv tegelik omahinna tase, järelikult ka omahinna plaani täitmise näitaja ning omahinna muutust iseloomustav näitaja võrreldes eelmise ajavahemikuga. Teine nõue, millele peab vastama õigesti sisseseatud tootmiskulude arvestus, seisneb selles, et ta peab andma võimaluse arvutada iga üksiku tooteliigi omahinda.

Kui arvestusandmed on kasutada kogu turutoodangu tegeliku omahinna kohta, samuti tegeliku omahinna arvestusandmed suhteliselt tooteühikule üksikute tooteliikide järgi, siis võime alles püstitada küsimuse, mis määral on täidetud plaan omahinna alandamise osas.

Ettevõttele kinnitatud omahinna plaan ei fikseeri absoluutset omahinna taset, vaid näeb ette omahinna suhtelise alandamise protsentides (omahinna alandamise indeks) võrreldes omahinna tasemega eelmisel aastal („alandada omahinda niimitme protsendi võrra, võrreldes eelmise aastaga“). Omahinna plaani-indeks, teiste sõnadega, ülesanne, mis määrab, mitme protsendi võrra tuleb viia alla omahind, arvutatakse järgmisel viisil: tehakse kindlaks plaanis ettenähtud turutoodangu tootmiskulude ülemäär (maksimaalselt lubatav tootmiskulude üldsumma) ning arvutatakse seejärel sama turutoodangu tootmiskulude üldsumma eelmise aasta omahinna alusel. Esimese ja teise arvu (tootmiskulude üldsummade) suhe (protsentides) ongi omahinna plaani-indeksiks.

Oletame, et plaanis ettenähtud turutoodangu tootmiskulud ulatuvad 18 milj. rbl., eelmise aasta omahinna alusel aga sama turutoodangu tootmiskulud ulatuksid 20 milj. rbl. Omahinna plaani-indeks võrdub sel juhul: $\frac{18}{20} \times 100 = 90\%$, mis tähendab, et ülesanne on alandada omahinda 10 % võrra. Kuna plaan näeb ette ülesandena viia omahinda alla teatud protsendi võrra eelmise aasta suhtes, siis on ilmne, et plaani täitmise

määra hinnanguks on vaja teada, mitme protsendi võrra tegelik omahind on eelmise aasta omahinnast kõrgem või madalam; see tähendab, on vaja koostada omahinna aruandaindeks.

Aruande-indeksi arvutamine toimub analoogiliselt plaani-indeksi arvutamisega: arvutatakse tegelik turutoodangu omahind; seejärel arvutatakse oletatav turutoodangu maksumus eelmise aasta omahinna alusel. Esimese ja teise turutoodangu maksumuse protsendiline suhe ongi omahinna aruande-indeksiks.

Omahinna-indeksi koostamisel tuleb arvestada järgmist asjaolu. On ilmne, et omahinna taset võime võrrelda eelmise aastaga ainult nende toodete osas, milliseid toodeti nii aruandekui ka eelmisel aastal. Teiste sõnadega, omahinna võrdlust eelmise aastaga võime teha vaid võrreldava toodangu ulatuses, mis on sageli kitsam kogu ettevõtte toodangu ulatusest. NSVL Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsuse juhendite järgi loetakse võrreldava toodangu hulka kuuluvateks sellised tooted, milliste tootmise alal eelmisel aastal on saavutatud vajalik vilumus. Et vältida võrreldava toodangu mõiste ebaõiget tõlgitsemist, ja eriti selleks, et piirata võrreldavate toodete ulatust, kinnitatakse võrreldava toodangu hulka kuuluvate toodete nimestik iga ettevõtte jaoks vastava peavalitsuse poolt.

Selgitame omahinna aruande-indeksi arvutamise meetodit järgmise näitega:

Võrreldava toodangu liigid	Aruande-ajavahemikul toodetud tooteühikute arv	Tooteühiku omahind		Toodangu maksumus aruande-ajavahemikul	
		keskmine eelmisel aastal	tegelik aruande-ajavahemikul	eelmise aasta omahinna alusel	aruande-ajavahemiku omahinna alusel
A	1000	6	5	6000	5000
B	1200	7,5	6	9000	7200
C	1000	5	6	5000	6000
Kokku;	—	—	—	20000	18200

Aruande-ajavahemikul saavutatud toodangu omahind ulatub 18 200 rbl. Sama toodangu omahind oleks ulatunud möödunud aasta omahinna alusel 20 000 rbl. Omahinna-indeks võrdub käesoleval juhul $\frac{18200}{20000} \times 100 = 91\%$, mis tähendab omahinna alandamist 9% võrra.

Võrreldes saavutatud omahinna alanemist plaanis antud omahinna alandamise ülesandega, saame hinnata, kas omahinna alandamise plaan on täidetud või mitte. Kuid omahinna aruande- ja plaani-indeksi võrdlemisel peab pidama silmas, et omahinna tegelik indeks võib osutada omahinna plaani-indeksist madalamaks mitte seepärast, et ettevõtte on ületanud omahinna alandamise plaani kõigi toodete alal, vaid hoopis seepärast, et ettevõtte tootis plaanis ettenähtud kogusest rohkem neid tooteid, mille omahind osutub tegelikult plaanis ettenähtud omahinnast madalamaks, ja vastupidi — tootis plaanis ettenähtud kogusest vähem neid tooteid, mille omahind osutus tegelikult plaanis ettenähtud omahinnast kõrgemaks. Teiste sõnadega, plaani ületamist omahinna alandamise alal võib saavutada plaanis ettenähtud toodete sortimendist mitte kinnipidamise arvel. Sel juhul osutub plaani ületamine omahinna alandamise alal fiktiivseks.

Et kindlaks teha, kuivõrd reaalsed on ettevõtte saavutused võitluses omahinna alandamisega, selleks on vaja selgitada, mis määral on täidetud omahinna alandamise plaan üksikute antud ettevõtte toodangus tähtsamate toodete alal. Ainult sel juhul leiab täitmist ÜK(b)P XVIII üleliidulise konverentsi direktiiv plaani täitmise vajaduse kohta „mitte ainult keskmiselt“ kogu toodangu suhtes, vaid ka üksikute toodete järgi.

Omahinna aruande-indeksite arvutamine ja nende koostööstamine plaani-indeksitega annab võimaluse teha kindlaks omahinna alandamise plaani täitmise või mittetäitmise fakti. Kuid sellest on veel vähe. Kui omahinna alandamise plaan ei ole täidetud, on vaja teada plaani mittetäitmise põhjused. Kui plaan on täidetud, või koguni ületatud, on vaja selgitada, kas ei leidu ettevõttel võimalusi edasiseks plaani ületamiseks. Neile küsimustele võib saada vastused kulude selgitamise teel üksikute omahinnaartiklite järgi ja nende võrdlemisel plaaniga. ÜK(b)P XVIII üleliidulise konverentsi resolutsioonides öeldakse, et „ettevõtte õige juhtimise eesmärgil peab teadma tegelikke kulusid suhteliselt tooteühikule üksikute omahinna

põhielementide järgi, nagu: töötasu, toorainete maksumus, küte ja elektrienergia, ülekanded amortisatsioonifondi, administratiiv-juhtimiskulud, ja juhtida ettevõtte majandustegevust nii, et omahinna alandamise plaanid, samuti plaan ettenähtud kasumi suhtes leiaksid tingimata täitmist“.

Kehtiv ettevõtete aruandlus näeb ette andmete esitamist turutoodangu omahinna osas järgmise kava kohaselt (toome vastava tabeli täidetuna):

Omahinna artiklite nimetus	Turutoodangu omahind		Sääst (-)
	kvartaali- plaani oma- hinna alusel	tegeliku oma- hinna alusel	Ülekulutus (+)
Turutoodangu minemi- (kommerts-) omahind	500000	479000	- 21000
Sellest:			
Toorained ja põhimaterjalid	150000	165000	+ 15000
Küte ja elektrienergia	15000	14250	- 750
Tootvate tööliste töötasu	225000	176000	- 49000
Osakonnakulud	20000	19000	- 1000
Tehase üldkulud	30000	42000	+ 12000
Muud tootmiskulud	50000	52250	+ 2250
Kaubandusminemi-kulud ja maha- arvamised (kommerts-kulud)	10000	10500	+ 500

Kogusummas on ettevõtte meie näites kogu turutoodangu ulatuses saavutanud tootmiskuludes säästu 21 tuh. rbl. (ehk 4,2 %) võrreldes plaanis ettenähtud omahinna tasemega. Seejuures on töötasude alal säästetud võrreldes plaaniga 49 000 rbl. Peale selle on saavutatud teatud sääst osakonnakulude ning „kütte ja elektrienergia“ osas. Kuid seoses sellega, et tunduvaid ülekulutusi on toorainete ja tehase üldkulude alal, ei ole omahind alanenud sel määral, kui ta oleks võinud alaneda juhul, kui ei oleks ülekulutusi neil kulualadel. Tabel toob seega esile mõningate omahinna alandamise täiendavate reservide olemasolu, milliseid ettevõtte ei kasutanud.

Edasine omahinna analüüs peab olema suunatud eeskätt ülekulutuste põhjuste selgitamiseks üksikute omahinnaartiklite järgi. Toodud näites esineb plaaniga võrreldes tunduv ülekulutus toorainete ja põhimaterjalide artiklis. See ülekulutus võis tekkida kas sel põhjusel, et ettevõtte on kulutanud antud too-

dangu ulatuse ja koosseisu juures materjale rohkem, kui seda võis kulutada plaaninormide alusel, või tekkis ülekulutus sellest, et toorainete ja põhimaterjalide varumishinnad osutusid kõrgemateks plaanis ettenähtud hindadest. Majandusmees peab teadma, milline neist teguritest ja mis määral on mõjutanud ülekulutusi selle omahinnaartikli järgi.

Ettevõttes olemasolevad andmed annavad võimaluse vastata sellele küsimusele mõningate arvelduste teel. Seks otstarbeks koostatakse kaks analüütilist indeksit — normide indeks ja hindade indeks.

Normide indeksi ülesandeks on näidata, mis määral materjali erikulud on läinud lahku plaaninormidest.

Et näidata kujukalt normide indeksi koostamise meetodit, oletame, et meil on järgnevad andmed:

Tooted	Aruande-ajavahemikul toodetud toodete väärtus	Toorainete kulu tooteühiku kohta (kg)		Tooraine 1 kg hind		Aruande-ajavahemikul tootmiseks tarvitatud toorainete maksumus	
		plaani järgi	tegelik	plaani järgi	tegelik	plaanihindade ja plaaninormide järgi	plaanihindade ja tegelikude normide järgi
1	2	3	4	5	6	7	8
A	500	2	2	5	5	5000	5000
B	1000	2	1,5	1,5	2,2	3000	2250
C	40	5	4	6	7	1200	990
Kokku:	—	—	—	—	—	9200	8210

Arvutame kõigepealt, millised oleksid ettevõtte toorainete varumiskulud antud toodangu koguse juures sel juhul, kui ettevõtte oleks kulutanud tooraineid plaanis ettenähtud normide ulatuses (lahter 3) ja ostnud tooraineid plaanis ettenähtud hindadega (lahter 5). Vastav lahtris 7 märgitud arvelduse tulemus annab meile summana 9200 rbl.

Edasi arvutame, millised oleksid toorainete varumiskulud tegelikude materjalikulu-normide juures sel juhul, kui toorainete varumishinnad oleksid vastanud plaanis ettenähtud hindadele. Vastav lahtris 8 märgitud arvelduse tulemus annab meile summana 8210 rbl.

Võrreldes lahtri 8 üldsummat lahtri 7 omaga näeme, et toorainete tegelikkude kulunormide muutus võrreldes plaaninormidega surus toorainete kulud alla võrreldes plaaniga 990 rbl. võrra ($9200 - 8210 = 990$ rbl.). Normide indeksi saame lahtris 8 ja 7 märgitud andmete suhtena. See võrdub $\frac{8210}{9200} \times 100 = 89,2\%$, mis tähendab, et toorainete kulud on vähenenud materjalinormide languse arvel $10,8\%$ võrra.

Vaatame nüüd, kuidas toorainete hinna muutused mõjutasid toorainete kulusid, võrreldes plaanis ettenähtud hindadega. Selleks teeme kindlaks tegelikud toorainete kulud kehtivate normide ja hindade järgi. Need võrduvad $(500 \times 2 \times 5) + (1000 \times 1,5 \times 2,2) + (40 \times 4 \times 7) = 9420$ rbl.

Toodud arveldusest meie juba teame, et toorainete maksimum tegelikult saavutatud toodanguks kehtivate materjali kulunormide, kuid plaanhindade alusel, võrdub 8210 rbl. Võrreldes summasid 9420 rbl. ja 8210 rbl. saame tulemusena, et ülekulutus ulatub hindade tõusu arvel 1210 rbl. Hindade indeks võrdub $\frac{9420}{8210} \times 100 = 114,7\%$, mis tähendab tõusu $14,7\%$ võrra.

Materjalikuludes normide ja hindade arvel esinevate muutuste analüüs ei tohi piirduda ülaltoodud normide ja hindade mõjutusi iseloomustavate arveldustega.

Normide alandamise arvel saavutatud säästuga kogu toodangu ulatuses võib kaasuda toorainete ülekulutus üksikute tooteliikide tootmisel. Järelikult nõuab põhjalikum omahinna analüüs täielikku teadlikkust toorainete kulutamise suhtes kõigil ettevõtte tegevusaladel.

Samuti nõuab edasist analüüsi ka tuletatud hindade indeks.

Selle analüüsi ülesandeks on selgitada hinnatõusu põhjustavaid, ettevõttest mittesõltuvaid ja ettevõttest sõltuvaid tegureid ning iga esineva hinnateguri mõju hinnangut. Esimesse liiki kuuluvateks juhtudeks osutuvad näiteks hindade muutused valitsuse otsusel. Teise liiki kuulub näiteks varumishindade tõus seoses lisakulude suurenemisega materjalide varumisel.

Üksikasjaline omahinna analüüs nõuab iga põhjuse selgitamist, mille tulemuseks on materjalide hinna muutused. Ainult sellise analüüsi teel on võimalik selgitada antud sektoris täien-
davad omahinna alandamise reservid.

Erilist tähelepanu üksikute omahinnaartiklite koosseisu

Ex bibl. univ. Ta

uurimisel nõuavad sääraseid kompleksed artiklid (üldnimetuse all esinevad mitmet liiki kulud), nagu osakonna üldkulud ja tehase üldkulud.

Eriti tehase üldkulude artiklis esineb rühm ebatootvaid kulusid, millede hulka kuuluvad trahvid, viivised, lepingutrahvid, toodete ja materjalide puudujäägid tehase ladudes, kahjud praagist, tasud tööseisakute puhul jms. See kulurühm nõuab ilmse omahinna alandamise allikana majandusmehe erilist tähelepanu.

Ülalpool käsitlesime tähtsamaid omahinna analüüsiga seotud küsimusi. Sügav omahinna analüüs nõuab rea tehniliste võtete ja arvelduste rakendamist, millede tundmine ja rakendamine on ettevõtte spetsialiseeritud töötajate ülesandeks. Ettevõtte arvestusorganite ülesandeks on anda ettevõtte juhtivatele töötajatele selge vastus järgmistele toodangu omahinnaga seotud küsimustele: 1) üksikute toodete omahinna tase võrreldes plaaniga, 2) kogu turutoodangu plaani täitmise määr, 3) säästu või ülekulutuste ulatus üksikute omahinnaartiklite järgi, 4) ülekulutuste põhjused ja säästutegurid üksikute omahinnaartiklite järgi.

Nende põhimomentide tundmine annab ettevõtete juhtivatele kaadritele võitlusvahendid plaani täitmiseks omahinna alandamise alal ning plaanis ettenähtud säästu ületamiseks.

Ülalpool käsitlesime tähtsamaid näitarve arvestuse alal; need iseloomustavad tootmisplaani täitmist, tootmistöö põhitingimusi (tööjõud, töövahendid, materjalid) ning plaani täitmist omahinna alandamise alal. Kuid nende näitajatega ei piirdu arvestuse näitavude süsteem ettevõttes.

Tehase õige majapidamine nõuab ettevõtte korraldusse antud riigivarade ranget kokkuhoidmist. Seetõttu peab raamatupidamise arvestus olema õigesti organiseeritud ja täpne. Raamatupidamise andmestikul põhineva näitavude süsteemi üksikasjaline käsitus, eriti raamatupidamise põhidokumendi — bilansi — käsitus, mis annab täieliku ülevaate ettevõtte põhija käibevahendeist ning nende katteallikaist, ei kuulu käesoleva töö raamidesse.

Ettevõtte aruandlus

Arvestuse põhinäitajad leiavad väljenduse ettevõtte aruandluses. Eespool märkisime, et aruandluse näitavude süsteem on arvestuse näitavude süsteemist tunduvalt kitsam. Aruandlus

informeerib ülemalseisvaid organisatsioone, samuti rahvamajanduse alal kokkuvõtteid koostama volitatud NSVL Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsuse organeid ettevõtte tööd iseloomustavate põhinäitavude ulatuses. Aruandlus osutub nagu lühikeseks väljavõtteks arvestusandmetest. See on ettevõtte juhataja arvuline aruanne oma tööst. Sellise aruandluse tähendus kohustab ettevõtete juhatajaid tundma kehtivat aruandlust.

Aruandluse suhtes kehtivate seaduste kohaselt on ettevõtte direktor kohustatud esitama aruandeid NSVL Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsuse poolt kinnitatud vormide järgi kindlaksmääratud aadressil ja tähtajal. Ettevõtetele kohustuslike aruandevormide nimestikud, aruandeandmete esitamise aadressid ja tähtajad reguleeritakse eriliste aruandluse loenditega; need antakse rahvakomissariaatide poolt, kooskõlastatult NSVL Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsusega.

Reas rahvakomissariatides kehtib ööpäevane aruandlus (telegraafi teel) tähtsamate toodete tootmise alal naturaalses väljenduses. Tuleb pidada silmas, et selle aruandluse andmed on materjaliks, mille põhjal Statistika Keskvalitsus koostab ja esitab kokkuvõtteid kõrgematele riigiorganitele informatsiooniks tööstustegevuse üle. Nende andmete vastutav tähendus kohustab ettevõtte direktorit jälgima, kas vastavad aruandeandmed vastavad tõele.

Ööpäevase telegraafilise aruandluse kõrval esitab rida ettevõtteid dekaadiaruandeid telegraafi teel enam laiendatud kava järgi. Peale selle on praegusel ajal kõik riiklikud ettevõtted kohustatud esitama telegraafi teel kuuaruandeid oma töö kohta põhinäitavude ulatuses.

Telegraafi teel esitatava aruandluse kinnitamiseks ja edasiseks arendamiseks esitavad ettevõtted igakuise aruande veel posti teel. Kuuaruandluse põhivormideks on vormid 1-p, 2-p ja 3-p.

Vorm nr. 1-p sisaldab andmeid kogutoodangu ja turutoodangu plaani täitmise kohta, tähtsamate toodete tootmisplaani täitmise kohta naturaalses väljenduses ja elektrienergia toodangu ning tarvitamise kohta. Ettevõtte on kohustatud saatma ära andmed vorm 1-p järgi hiljemalt aruandekuule järgneval kolmandal kuupäeval.

Vorm nr. 2-p kannab nimetust „Tähtajaline igakuine aruanne plaani täitmise kohta töö alal“.

Selle vormi järgi esitatakse aruandandmed plaani täitmise üle tööstuslikult tootva tööjõu arvu ja töötasufondide kohta eraldi personaali põhiliikide järgi, kogu ettevõtte tööjõu arvu ja töötasufondide, tähtsamate osakondade tööliste arvu ja töötasufondide, tööliste tööle võtmise ja vallandamise kohta kuu kestel, ning tööliste tööaja kasutamise kohta (tööle ilmumine ja tööle mitteilmumine, tööseisakud, ületunnitööd). Sama aruandevormiga esitatakse andmed kapitaalremondi alal tegevuses olnud personaali arvu ja töötasufondi kohta. Andmete ärasaatmise tähtajaks vorm 2-p järgi on hiljemalt aruandekuule järgnev 7. kuupäev.

Vorm 3-p kannab nimetust „Tähtajaline toodangu omahinna-plaani täitmise igakuine aruanne“.

Selle vormi järgi esitatakse aruandandmed plaani täitmise kohta omahinna alandamise alal võrreldava turutoodangu osas, andmed plaani täitmise kohta omahinna alandamise alal kogu turutoodangu (nii võrreldava kui ka võrreldamatu toodangu) ulatuses, ositatult üksikute omahinna artiklite järgi, andmed valitsuse otsuste alusel teostatud tarvitataivate materjalide hinnamuutuste mõju üle omahinna muutustele, üksikute tähtsamate toodete omahinnaplaani täitmise üle, praagi- ja sordikahjude ning ebatootvate kulude kohta. Andmete esitamise tähtajaks vorm 3-p järgi on hiljemalt aruandekuule järgnev 11. kuupäev.

Peale nende loetletud kolme põhilise aruandevormi, mis annavad üldise ülevaate ettevõtte tööst, kehtib veel rida teisi kohustuslikke aruandevorme ettevõtete kohta. Nende hulka kuuluvad: aruanne kindlaksmääratud töönormide täitmise kohta tööliste poolt ja töötasufondi koostise kohta ning materjalide ja kütteainete saamise ning kulutamise kohta. Peale selle on rida ettevõteteid kohustatud esitama andmeid seadmete töö üle ja mõningaid muid aruandeid, mis on loetletud aruandluse kohta kinnitatud loendites.

Peale perioodilise aruandluse (ööpäevaste, dekaadi- ja kuuaruannete) on kõik meie tööstusettevõtted kohustatud esitama aasta-aruandeid.

Aasta-aruanne esitatakse ettevõtte poolt samuti rangelt kindlaksmääratud vormide järgi. Aasta-aruanne koosneb reast vormidest, mis iseloomustavad igakülgset ettevõtte majandust. Eriti suur osa aasta-aruande süsteemis on antud vormidele, mis

iseloomustavad ettevõtte varade seisukorda ja nende kasutamist (ettevõtte bilanss koos lisadega), samuti vormidele, mis iseloomustavad ettevõtte töö finantstulemusi.

Laskumata üksikute aasta-aruande vormide käsitusse määrgime vaid seda, et ettevõtte aasta-aruanne osutub lõplikuks aruandedokumendiks ettevõttes, mis annab võimaluse hinnata ettevõtte tööd aruande-ajavahemikul.

Ettevõtete õige aruandluse oluline tähtsus meie sotsialistlikus majanduses kohustab ettevõtte direktorit osutama aruandlusele erilist tähelepanu. Ta peab hoolega kontrollima kõik ärasaadetavad aruanded, tähelepanelikult läbi mõtlema kõik näitarvud, pidades meeles, et aruande andmed on parteile ja valitsusele korralduste aluseks rahvamajanduse juhtimisel. Rääkimata aruandeandmete otsesest kuritahtlikust moonutamisest, osutub riigivastaseks ka hoolimatu suhtumine aruandlusse, mille tagajärjel tekib aruandeandmete parandamise vajadus tagantjärele. Kindlustada aruandeandmete tõele vastavus ja täpsus, see ei ole mitte üksnes ettevõtte arvestusaparaadi, vaid ka direktori kohus, kes annab aruandele oma allkirja.

Teiseks nõudmiseks, millele peab vastama hästi sisseseatud aruandlus, osutub aruande esitamiseks kindlaksmääratud tähtaegadest kinnipidamine. Andmete hiline esitamine pärast kindlaksmääratud tähtaega takistab rahvamajandusse puutuvate kokkuvõtete tegemist, pidurdab valitsusele määratud informatsiooni andmist tööstustegevuse üle ja õigeaegset otsuste tegemist tööstustegevuse korraldamiseks. Aruandeandmete mitteõigeaegne esitamine annab tunnistust aruandluse halvast korraldusest ettevõttes või arvestusaparaadi halvast tööst. Kahjuks leiavad aset ka säärased juhud, kus plaaniosakonna poolt koostatud aruanne ootab päevade viisi direktori allkirja, kes tegeleb „tähtsamate“ asjadega.

Ettevõtte direktor peab kindlasti meeles pidama, et „majanduslik töö ei saa areneda ilma aruandluseta“. Tõele vastavate aruandeandmete õigeaegne esitamine osutub tähtsaks ettevõtte tegevuse näitajaks.

Ettevõtte tööd iseloomustavate näitajate analüüs

Ettevõtte üksikud tegevusalad on omavahel tihedas seoses ning olukord ühel neist mõjutab ka teisi tegevusalasid. Järelikult ka arvestuse näitarvud, mis iseloomustavad ettevõtte üksikute osade seisundit ja tegevust, on samuti teatud vastastikuses seoses.

Et mõista ja õigesti hinnata üksikute tegurite tähtsust, mille tagajärjena kujunevad ettevõtte töö tulemused, on vaja analüüsida arvestuse näitarve, mis iseloomustavad ettevõtte tööd ja ettevõtte seisukorda. Ettevõtte tegevust iseloomustavate näitavate analüüs seisneb nende tegurite selgitamises, mis soodustavad ettevõtte edukat tööd — plaani täitmist ja ületamist ning tegurite selgitamises, mis pidurdasid seda tööd.

Neis ettevõtte osades, kus plaan ei leidnud täitmist, peab analüüs avastama plaani mittetäitmise põhjused selleks, et ettevõtte juhid võiksid vastavate tegurite mõjustamise teel saavutada edaspidi plaani täitmist.

Avastades plaani mittetäitmise põhjused mahajäävates ettevõtte osades, analüüs selgitab sellega need reservid töö paremaks korraldamiseks, mis tuleb ära kasutada edasises töös.

Kuid kasutamata reserve töö paremaks korraldamiseks leidub ka neis ettevõtte osades, mis on täitnud ja isegi ületanud plaani. Paremini töötavad ettevõtte osad peavad olema teistele eeskujuks. Analüüsi ülesanne seisneb selles, et selgitada, mis põhjusel üksikud ettevõtte osad osutusid teistest paremateks; see on tarvilik selleks, et tõmmata järele kõik teised ettevõtte osad kõige eesrindlikumate osade tasemele.

Isamaasõja ja saksa fašistlikkude röövlite tegevuse tagajärjel kannatanud majanduse taasülesehitamise tingimustes on eriti tarvilik kõigi ressursside ja reservide maksimaalne kasutamine. Nende võimaluste selgitamine ongi ettevõtte tegevust iseloomustavate näitavate analüüsi ülesandeks.

Hästi korraldatud analüüs annab ettevõtte juhile võimaluse võitluseks plaani täitmisel ja ületamisel.

Ettevõtte juhid peavad ise süstemaatiliselt tegelema ettevõtte tööd iseloomustavate näitavate analüüsiga ja püüdma organiseerida ettevõttes küllalt sügavat ja õiget analüütilist tööd. Nad peavad oma aparaadilt nõudma, et arvestusandmed esitataks analüütiliste kommentaaridega, mis annavad selgitust arvulistele andmetele. Põhiülesandeks on seejuures anda vastust küsimus-

tele, millised olemasolevad tootmisvõime reservid jäid ettevõtte töös kasutamata, mis oli olemasolevate ressursside mittekasutamise põhjuseks, mida kaotas selle tagajärjel ettevõtte, millised kitsad kohad olid ettevõtte tegevuses ja mis on vajalik nende kõrvaldamiseks ning milliste tegurite tulemusel, millist uut edu saavutas ettevõtte aruande-ajavahemikul.

Pidades silmas analüütilise töö keerulisust ja vastutavust ettevõttes ja selle otsest seost plaanimistööga, on otstarbekaim koondada see töö ettevõtte tootmisplaaniosakonda.

Erilist kohta arvestuse näitarvude süsteemis evivad raamatupidamisel põhinevad näitarvud, mis iseloomustavad kõigepealt ettevõtte töö finantskülge. Nende näitarvude analüüs on ettevõtte pearaamatupidaja ülesandeks. Kuid peab pidama silmas, et ettevõtte tööga seotud finantsküsimumi iseloomustavaid näitarve ei saa vaadelda lahus tootmistehnilistest näitarvudest. Seepärast need tulemused, mida annab finantsküsimumi iseloomustavate näitarvude analüüs, tuleb siduda tootmisplaani täitmise kohta tootmisplaaniosakonna poolt tehtud analüüsi tulemustega.

Ettevõtte majanduse alal teostatava analüüsi efektiivsuse vältimatuks eeltingimuseks on analüüsi tähtajaline teostamine. Ajast mahajäänud analüüsi tulemused kaotavad oma operatiivse tähtsuse.

Analüüsitöö efektiivsuse teine tingimus seisneb selles, et see peab olema objektiivne ja põhjendatud. Nõukogude riigis ei ole üksikute ettevõtete ega riigi huvid vastuolus. Ettevõtte juht peab püüdma selgitada täiesti objektiivselt, milline on olukord ettevõttes, ja püüdma maksimaalselt kasutada kõik võimalused ettevõtte paremaks tööks, mis ühel või teisel põhjusel on seni kasutamata.

Lõpuks on ettevõtte majandust iseloomustavate näitarvude analüüsi efektiivsuse vajalikuks tingimuseks analüüsi tulemuste kiire kasutamine vastavate operatiivsete korralduste ellurakendamise teel.

Arvestus, aruandlus ja ettevõtte tööd iseloomustavate näitarvude sügav süstemaatiline analüüs on tarvilikuks vahendiks ettevõtete juhtiva personaali töös.

SISUKORD

Arvestus ja aruandlus sotsialistlikus ettevõttes	3
Arvestuse näitarvude süsteem	7
Toodanguarvestus	8
Tööjõuarvestus	17
Tööviljakuse arvestus	23
Töötasu arvestus	29
Töövahendite arvestus	34
Toorainete ja materjalide arvestus	38
Omahinna arvestus	43
Ettevõtte aruandlus	52
Ettevõtte tööd iseloomustavate näitajate analüüs	56

Д. Савинский. Учет и отчетность в промышленном предприятии.
На эстонском языке.

MB-02556. Trükkimisele antud 29. IV 45. Tell. nr. 275.
Tiraaž 2700. 3 $\frac{3}{4}$ tr.-pg.

Trükikoda „Punane Täht“, Tallinn.

Rbl. 5.—

A-15767